

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Vnitropolitické procesy a jejich vliv na zahraniční
politiku SSSR v letech 1953–1964**

Andrea Šťastná

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Mezinárodní vztahy

Diplomová práce

**Vnitropolitické procesy a jejich vliv na zahraniční
politiku SSSR v letech 1953–1964**

Andrea Šťastná

Vedoucí práce:

PhDr. Magda Baštář Leichtová, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červenec 2016

.....

Poděkování:

Děkuji tímto způsobem PhDr. Magdě Baštář Leichtové, Ph.D. za podnětné rady a pomoc v začátcích mé diplomové práce.

OBSAH

1 ÚVOD	7
2 TEORETICKÉ VYMEZENÍ	12
2.1 Teorie two-level games Roberta Putnama.....	12
2.2 Charakteristika totalitních a autoritativních režimů	16
2.2.1 Pojem totalitarismus a jeho definice	17
2.2.2 Pojem autoritarismus a typy autoritativních režimů	20
2.2.3 Shrnutí: totalitarismus vs. autoritarismus	24
2.3 Koncept identity v pojetí sociálního konstruktivismu.....	24
2.4 Shrnutí.....	27
3 VNITŘNÍ POLITIKA SSSR	29
3.1 Historický nástin let 1953–1964	29
3.2 Vnitropolitické procesy uvnitř Sovětského svazu	36
3.2.1 Proměna vládnutí a vznik kolektivního vedení.....	37
3.2.2 Vlivové struktury a mechanismy	40
3.2.3 Destalinizace a s ní spojené změny.....	41
3.3 Shrnutí.....	45
4 ZAHRANIČNÍ POLITIKA SSSR	46
4.1 Historický nástin let 1953–1964	46
4.2 Spřátelení s Jugoslávií.....	50
4.3 Revoluce v Maďarsku	53
4.4 Sovětsko-čínská roztržka.....	59
4.5 Kubánská raketová krize.....	63
4.6 Komparace zahraničních politik z hlediska vnitropolitických procesů	68
4.7 Shrnutí.....	70

5 ZÁVĚR	71
6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	77
6.1 Literatura	77
6.2 Elektronické zdroje	81
7 RESUMÉ	83

1 ÚVOD

Po smrti Josifa Vissarionoviče Stalina¹ 5. března 1953 se v Sovětském svazu změnil dosavadní systém vládnutí. Značný vliv na změnu měl i samotný mocenský boj v Kremlu během let 1953–1956. O nástupnictví bojovali členové stranické elity - především Nikita Chruščov, Georgij Malenkov, Lavrentij Berija a Vjačeslav Molotov. Totalitní diktatura byla nahrazena autoritářstvím a bylo zveřejněno složení kolektivního vedení. Zásadní vliv v období mocenských bojů měl triumvirát Berija, Malenkov a Molotov. Aby nedošlo ke kumulaci několika funkcí, Georgij Malenkov se vzdal funkce tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu² (ÚV KSSS). Na jeho místo byl následně dosazen Nikita Chruščov, avšak oficiálně byl zvolen až v září 1953. Nové politické vedení se prostřednictvím politiky tzv. nového kurzu navrátilo k leninským principům (vnitrostranická demokracie, kolektivnost vedení, odmítnutí kultu osobnosti, princip národnostní politiky) a byla nastíněna sociálně-ekonomická změna (důraz na lehký průmysl a zemědělství). Politika nového kurzu měla také vliv na změnu pojetí zahraniční politiky - mělo být prosazováno mírové soužití se Západem (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 299–300).

V červnu 1953 proběhly nepokoje ve východním Berlíně, které byly dle moskevského vedení důsledkem Berijovy liberální politiky v NDR. Berlínské povstání využil Chruščov k oslabení Berijovy pozice. Na svou stranu rovněž získal předsednictvo strany. Berija byl následně zatčen, postaven před soud a odsouzen k trestu smrti zastřelením (Veber 2014: 39–43). Po Berijově likvidaci soupeřili o moc Chruščov a Malenkov, například při prosazování ekonomické politiky. Úspěšnějším se nakonec stal Nikita Chruščov, který rovněž získal v boji o moc oporu v armádě a těžkém průmyslu. Boj o nástupnictví se také projevoval v tisku.

---

¹ Vlastním jménem Josif Vissarionovič Džugašvili.

² Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu byl zřízen ještě za Stalinova života na 19. sjezdu Komunistické strany SSSR namísto politbyra.

Nakonec 8. února 1955 Malenkov rezignoval na funkci předsedy vlády. Jeho nástupcem se však nestal Chruščov, ale Nikolaj Bulganin. Poražení Malenkova dovolilo Chruščovovi se koncentrovat na zahraniční politiku (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 302–303).

V průběhu roku 1955 Chruščov zesiloval své postavení prostřednictvím dosazování „svých“ lidí do ústředních stranických aparátů, funkcí v ÚV KSSS a orgánů jednotlivých republik. Skutečnou moc však stále držel ÚV KSSS. Proto si Chruščov vymohl předčasný XX. sjezd KSSS, který se uskutečnil 14. – 25. února 1956. Na sjezdu bylo oficiálně změněno pojetí zahraniční politiky. Od politiky izolace a monolitické jednoty sovětského bloku se mělo přejít k ekonomickému, vojenskému a politickému posilování Sovětského svazu v mezinárodním prostředí prostřednictvím zlepšování vztahů se Západem, minimalizace bezpečnostních hrozeb a snahy proniknout do zemí Třetího světa. V rámci Sovětského bloku měla být umožněna „výstavba socialismu“ prostřednictvím různých cest. V poslední den sjezdu na uzavřeném zasedání přednesl Chruščov projev „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“. V něm poodhalil období Stalinovy vlády - represálie, likvidace jeho odpůrců a představil kult osobnosti. Tím započala první etapa destalinizace, která byla zastavena v létě a na podzim roku 1956 kvůli narůstajícím problémům v Polsku a Maďarsku (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 304–306).

Hlavním cílem mé diplomové práce je analyzovat vnitropolitické procesy a jejich vliv na zahraniční politiku Sovětského svazu v letech 1953–1964. K tomu jsem vybrala čtyři typově odlišné příklady zahraniční politiky – snahu o spřátelení s Titovou socialistickou Jugoslávií, revoluci v Maďarsku (a následnou vojenskou intervenci), sovětsko-čínskou roztržku a Kubánskou raketovou krizi. K naplnění hlavního cíle jsem si stanovila následující výzkumné otázky: Jaké vnitropolitické procesy proběhly po smrti Stalina? Co zapříčinilo změnu pojetí zahraniční politiky? Jakým způsobem ovlivnily vnitropolitické procesy vybrané příklady

zahraniční politiky SSSR? Jsou vybrané příklady zahraniční politiky navzájem propojené (měly na sebe navzájem nějaký vliv)? Ve své práci budu zkoumat vliv vnitropolitických procesů na zahraniční politiku, a proto předpokládám, že dojdou k těmto závěrům: destalinizace změnila pojetí zahraniční politiky; změna vnitropolitických procesů po smrti Stalina a nástup Chruščova k moci nejprve vedly ke zlepšení zahraničních vztahů a uvolnění režimu v komunistickém bloku, následně však došlo k opětovnému utužení režimu, což mělo za následek zhoršení postavení Sovětského svazu v mezinárodním prostředí (došlo k utužení režimu v celém komunistickém bloku, byly využívány intervence a nátlaky na mezinárodním poli). Prostřednictvím diplomové práce se budu snažit tyto hypotézy potvrdit nebo vyvrátit. Zvolenou metodou pro mou práci bude analýza. Budu zjišťovat, které vnitropolitické procesy ovlivnily jednotlivé případy zahraniční politiky. Následně prostřednictvím vnitropolitických procesů budu zahraniční politiku porovnávat (které vnitropolitické procesy mají společné a které nikoliv).

Téma „Vnitropolitické procesy a jejich vliv na zahraniční politiku SSSR v letech 1953–1964“ jsem si vybrala kvůli tomu, že jsem jako bakalářský obor studovala Mezinárodní vztahy a východoevropská studia a o oblast východní Evropy (především Ruska) se i nadále velice zajímám. Mou výhodou při psaní práce je i skutečnost, že rozumím rusky a mohu si tak snáze přečíst ruské zdroje. Téma práce jsem si zvolila i z toho důvodu, že propojení vnitřní a zahraniční politiky Sovětského svazu v letech 1953–1964 se nevěnuje moc autorů, a proto bych toto téma chtěla přiblížit českým studentům, aby měli možnost si rozšířit své obzory. Období let 1953–1964 je vybráno proto, že je to éra Nikity Sergejeviče Chruščova - nejprve začíná jeho boj o moc a poté vládne jako hlavní představitel Sovětského svazu.

Co se týká obsahu mé diplomové práce, po úvodu se budu věnovat teoretické části práce. Nejprve se budu zabývat teoretickým ukotvením vlivu vnitřní politiky na zahraniční politiku státu, a to prostřednictvím teorie

two-level games Roberta Putnama, Tento americký politolog přišel jako první s herním modelem, který spojuje události na domácí i mezinárodní rovině. Dále se budu věnovat charakteristice totalitních a autoritativních režimů (konceptům různých autorů), což mi pomůže v definování politického režimu za N. S. Chruščova a ve sledování změn zahraniční politiky v období tohoto režimu. V poslední podkapitole teoretické části představím koncept identity v rámci teorie mezinárodních vztahů. K definování tohoto konceptu jsem si vybrala sociální konstruktivismus, protože nabízí odlišnou perspektivu na zkoumání mezinárodních vztahů. Třetí kapitola se bude zabývat historickými událostmi let 1953–1964 a vnitropolitickými procesy v Sovětském svazu - proměnou vládnutí (přechod od diktatury jednoho člověka k rozdělení moci mezi několik lidí), vznikem vlivových struktur a mechanismů, které měly vliv na zahraniční politiku Sovětského svazu, procesem destalinizace a s tím spojenými změnami na domácí scéně. Následně budu v dalším oddílu analyzovat příklady zahraniční politiky Sovětského svazu – snahu o spřátelení s Titovou Jugoslávií, revoluci v Maďarsku, sovětsko-čínskou roztržku a Kubánskou raketovou krizi – a budu zjišťovat, kterými výše zmíněnými vnitropolitickými procesy byly jednotlivé události ovlivněny. Tuto kapitolu rovněž rozčlením do podkapitol. Každá podkapitola se nejprve bude zabývat jednotlivými událostmi z historického pohledu; poté bude následovat část, jež bude zjišťovat, kterými vnitropolitickými procesy byly události ovlivněny. Poslední podkapitola následně porovná jednotlivé případy zahraniční politiky (z hlediska jejich ovlivnění vnitropolitickými procesy) a zjistí, jestli jsou nějakým způsobem navzájem propojené. V závěrečné části poté zhodnotím své hypotézy, které jsem si stanovila výše.

V diplomové práci budu používat především anglicky, česky a rusky psané knihy. Elektronické informační zdroje budu využívat v méně případech. Častým problémem některých ruských zdrojů (knih) by

mohla být jejich neobjektivnost a zaujatost, proto se těmto zdrojům budu snažit vyhýbat. Případně je využiji po řádném zdůvodnění.

2 TEORETICKÉ VYMEZENÍ

Kapitola představuje základní teoretické vymezení, které je důležité pro analýzu vnitropolitických procesů a jejich vliv na zahraniční politiku Sovětského svazu. Bez této kapitoly by nebylo možné analyzovat již zmíněné procesy, čímž bych zároveň nedokázala odpovědět na výzkumné otázky, které jsem si stanovila v úvodu diplomové práce. První podkapitola, představující teorii dvouúrovňové hry Roberta Putnama, mi pomůže k teoretickému ukotvení vlivu vnitřní politiky na zahraniční politiku státu. Druhá podkapitola, zabývající se charakteristikou totalitních a autoritativních režimů, vychází z koncepcí významných politologů, jako je Raymond Aron, Carl Joachim Friedrich a Zbigniew Brzezinski či Juan José Linz. Třetí podkapitola shrnuje přístup k identitě v pojetí sociálního konstruktivismu. Tato podkapitola nepodává vyčerpávající přehled všech možných pojetí, spíše nastiňuje jednotlivé možnosti, jak můžeme identitu chápat.

2.1 Teorie two-level games Roberta Putnama

Teoretickému ukotvení vlivu vnitřní politiky na zahraniční politiku státu se ve své práci *Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games* věnuje americký politolog Robert Putnam. Autor se již na začátku článku zmiňuje, že domácí politika a mezinárodní vztahy jsou často spolu propojeny. Je zbytečné však zjišťovat, zda domácí politika skutečně určuje mezinárodní vztahy, nebo je tomu naopak. Teorie, které se samostatně zabývají domácí nebo mezinárodní politikou, často nejsou schopné objasnit některé jevy. Dle Putnama je proto důležitější najít teorie, které integrují obě tyto sféry. Takovou teorií je podle něj *two-level games* (dvouúrovňová hra) (Putnam 1988: 427, 433).

Jak již název této teorie napovídá, dvouúrovňovou hru můžeme rozdělit do dvou úrovní - na národní a mezinárodní. Na národní úrovni nalezneme domácí skupiny, které usilují o své zájmy prostřednictvím nátlaku na vládu a její lídry. Ti se zároveň snaží získat moc pomocí vytváření koalic mezi těmito skupinami. Na mezinárodní úrovni se poté vláda snaží zájmům domácích skupin vyhovět takovým způsobem, aby nedošlo k narušení její vlastní zahraniční politiky (Putnam 1998: 434). Mezi dvěma úrovněmi stojí stát, který má hlavní rozhodovací pravomoci. Vzhledem k tomu, že musí vyjednávat a řešit obavy nejen u domácích politických skupin, ale i na mezinárodní půdě, tak je důležité, aby to prováděl současně a interaktivně na obou úrovních (Lehman, McCoy 1992: 602).

Proces two-level games se skládá ze dvou fází. První fází je úroveň 1, která zahrnuje vyjednávání mezi vyjednavací na mezinárodní úrovni a má vyústit v předběžnou dohodu. Součástí druhé fáze jsou diskuze v rámci domácích skupin o tom, zda přijmout danou dohodu. Tato fáze se nazývá úroveň 2. V praxi většinou platí, že úroveň 1 předchází úroveň 2, nejprve tedy dochází k vyjednávání a konzultacím na úrovni 2 a ty následně vyústí v sérii jednání na úrovni 1. Může se však stát, že na úrovni 2 dojde k odmítnutí dané dohody, což má za následek přerušení jednání na úrovni 1. Pokud však na úrovni 1 vyjednavací sjednají dohodu, tak platí, že tato dohoda musí být schválena na úrovni 2. To vytváří základní teoretické vazby mezi oběma úrovněmi (Putnam 1998: 436).

Na úrovni 1 hlavní vyjednaváč sleduje národní zájmy a zároveň se snaží najít co nejlépe přijatelnou dohodu pro svůj zahraniční protějšek. V konečné fázi však dohoda také musí být přijatelná pro domácí složky. Tato dohoda by měla být součástí tzv. *win-setu* (vítězné množiny) na domácí scéně. Existuje několik způsobů, kterými může negociátor sjednat výhodnější dohodu. Hlavní vyjednaváč může najít tichého spojence (který podporuje jeho myšlenku) u stolu svého oponenta, a tím zvýšit své šance na lepší dohodu. Výhodou tohoto tichého spojení může být navýšení

konečného počtu tichých spojenců z počáteční menšiny na konečnou většinu. Toto tiché působení se nazývá dozvukem (*reverberation*). Další možností, jak sjednat výhodnější dohodu, je využít synergických vazeb mezi oběma zeměmi. Příkladem může být propojení zdánlivě nesouvisejících problémů s protistranou nebo přímo s jejich domácí politikou. Tyto synergické vazby mohou pomoci k zjednodušení jednání a k případnému kompromisu. Dalšími synergickými strategiemi, které Schoppa navíc uvádí, je tzv. expanzivní účast (*participation expansion*) a alternativní požadavek (*alternative specification*)³. Tyto doplňkové strategie jsou odvozeny od toho, jaký politizační vliv může mít zahraniční angažovanost na proces domácí politiky (Schopp 1993: 369–370).

V předchozím odstavci jsem se zmínila o tzv. *win-setu* (vítězné množině), který Putnam definuje v rámci úrovně 2 jako soubor všech možných mezinárodních dohod, které by získaly podporu od domácích složek. Pokud chceme mezinárodní dohodu považovat za úspěšnou, musí spadat do domácí vítězné množiny obou smluvních stran. Navíc je tato dohoda možná pouze tehdy, pokud se vítězné množiny překrývají. Čím větší je tedy vítězná množina každého hráče, tím větší je pravděpodobnost, že se překrývají a že vznikne mezinárodní dohoda. Naopak čím menší jsou vítězné množiny, tím větší existuje riziko, že jednání nebude fungovat (Berger, Ahimeir 2002: 107). Abychom pochopili, co ovlivňuje velikost množin, tak se musíme podle Putnama zaměřit na tři zásadní faktory:

- preference a koalice na úrovni 2
- instituce úrovně 2
- strategie vyjednávačů na úrovni 1

U koalic bývají zájmy poměrně homogenní. Přesto může dojít mezi domácími složkami k neshodám ohledně přijetí smlouvy (Takovým

---

³ Více informací k expanzivní účasti a alternativnímu požadavku lze nalézt v práci Leonarda Schoppa „Two-Level Games and Bargaining Outcomes: Why Gaiatsu Succeeds in Japan in Some Cases but not Others“ od strany 370.

příkladem byly podle Putnama SALT rozhovory či arabsko-izraelský konflikt.). Dalším častým problémem je nízká účast domácích skupin při ratifikačním procesu u některých otázek. Ne všechny oprávněné složky se vždy tohoto procesu účastní, což má zásadní vliv na velikost vítězné množiny. Charakter vítězné množiny se rovněž mění s politizací problému. Podstatným omezením jsou také rozdílné preference skupin ohledně otázek, které současně řeší více témat (Putnam 1998: 442–443, 445–446).

Strategie vyjednávání často představuje taktické dilema, a to nejen na mezinárodní úrovni, ale i na domácí půdě. Předběžné konzultace s domácími složkami mohou podkopat schopnosti vyjednavče a tím zničit jeho image na mezinárodní scéně. Při samotném vyjednávání následně negociátora ovlivňuje vítězná množina. Čím větší je jeho win-set, tím snadněji se mu daří uzavřít dohodu. Také to ale znamená, že se jeho vyjednávací pozice oslabuje vzhledem ke druhému vyjednavči. Cílem každého negociátora je maximalizovat popularitu a win-set druhé strany. Tím totiž zvyšuje svou šanci na úspěch při vyjednávání (Putnam 1998: 450–451). Při procesu vyjednávání si vyjednavč může vybírat mezi dvěma strategiemi, které mu mají pomoci při sjednání dohody - hledá ústupky ze strany soupeře (v případě, že mají podobné návrhy) nebo nabízí vlastní ústupky (např. přesvědčením domácích složek o výhodách nového návrhu) (Lehman, McCoy 1992: 608). Ke sjednání dohody také mohou negociátorovi pomoci vedlejší platby a dobrá vůle. Ve dvouúrovňové hře mohou vedlejší platby pocházet z nepříbuzných domácích zdrojů nebo mohou být brány jako součást mezinárodního vyjednávání (Putnam 1998: 450).

Teorie dvouúrovňové hry na rozdíl od státo-centrické teorie předpokládá existenci domácího konfliktu o tom, co je národní zájem. Konečnou podobu určují hlavní decision makeři, kteří se současně snaží sladit domácí a mezinárodní požadavky (Putnam 1998: 460). Na mezinárodní scéně stát zastupuje vyjednavč, který čelí různým

dilematům. Z modelu dvouúrovňového vyjednávání by mělo vycházet, že hlavní vyjednávač je pouhou formální vazbou mezi úrovní 1 a úrovní 2. Měl by mít nezávislé politické názory a fungovat jako zástupce své domácí složky. Tento předpoklad je ovšem nereálný. Ve skutečnosti se preference hlavního vyjednávače mohou odlišovat od preferencí domácích složek (Putnam 1998: 456).

2.2 Charakteristika totalitních a autoritativních režimů

V odborné politologické sféře nalezneme různé klasifikace politických systémů. Jedním z přístupů je dělení politických systémů podle dodržování lidských práv na demokratické a nedemokratické režimy. Vzhledem k tomu, že v mé práci nejsou demokratické systémy podstatné, tak se jimi nebudu dále zabývat. Nedemokratické systémy se nejčastěji dělí na dva hlavní typy⁴ - totalitní a autoritativní režimy. Jejich společným znakem je společný nepřítel - demokracie. Co se týká ostatních jejich znaků, představují tyto typy režimů naprosto odlišné modely uspořádání společnosti (Balík, Kubát 2004: 64).

Totalitní a autoritativní režimy se od demokracie liší nejen nedodržováním lidských práv, ale i dalšími znaky, které na rozdíl od demokratického zřízení rovněž nedodržují. Mezi tyto znaky patří:

- suverenita lidu
- většinový princip
- právní stát
- odmítnutí násilí jako prostředku politiky
- respekt k demokratickým principům
- volná soutěž politických stran

---

⁴ Dalším naprosto odlišným typem nedemokratického režimu jde dle J. J. Linze extrémní forma patrimonialismu, tzv. sultanismus. Příkladem země s tímto režimem je „Haiti za vlády Duvaliera, Dominikánská republika za Trujila, Středoafriká republika za Bokassy, Filipíny za Marcose či Írán v éře dynastie Pahlaví“ (Balík, Kubát 2004: 65).

- dělba moci
- legitimita státní moci (Vodička 2003: 136).

V práci se nejprve budu věnovat vymezení totalitarismu, poté se budu zabývat autoritativními režimy.

2.2.1 Pojem totalitarismus a jeho definice

Společným znakem konceptů, které sledují totalitarismus z normativního hlediska, je přesvědčení, že tento režim můžeme nalézt v každém historickém období. Zastáncem tohoto názoru je například Vladimír Čermák⁵, podle něhož se totalitní znaky začaly objevovat již ve starověkém Egyptě a ve starověkém Řecku - ve Spartě či v Aténách - a totalitarismus je rysem imanentní lidské povahy. Proto je podle něj důležité rozlišovat mezi starší podobou totalitarismu a její moderní verzí. Jiní autoři (např. H. Arendtová⁶) se domnívají, že totalitarismus vznikl vývojem a proměnou moderní masové společnosti, tedy společnosti 20. století.

Většina autorů se naopak shodne na tom, že prvním, kdo rozšířil pojem totalita, byl Benito Mussolini. Z dochovaných zdrojů je patrné, že termín *totalitaria* použil ve svém projevu v roce 1925. Tímto termínem označoval „všezahrnující stát“ („*lo stato totalitario*“). Rovněž v Německu se obdobný termín objevil, a to ve spojení totální mobilizace v roce 1930. O rok později byl rovněž v Německu termín totální stát použit předním ideologem národního socialismu C. Schmittem. Ve třicátých letech 20. století je poté termín totalita spojován s italským fašismem, německým národním socialismem a ruským komunismem (Říchová 2006: 225–227).

---

⁵ Dalšími zastánci tohoto názoru jsou Edward H. Carr, Karl R. Popper, Jacob L. Talmon (Balík, Kubát 2004: 24).

⁶ Kromě Hannah Arendtové sem patří také Giovanni Sartori a Juan José Linz (Balík, Kubát 2004: 24).

Definice totalitarismu není jednotná, neboť existuje mnoho interpretací a klasifikací od různých autorů. To mi znemožňuje aplikaci univerzálně platné definice. Proto jsem se rozhodla využít dvou klasifikací termínu totalitarismus, a to od těchto autorů - francouzského sociologa Raymonda Arona a amerických politologů C. J. Friedricha a Z. Brzezinského.

a) Definice R. Arona⁷

Francouzský politolog a sociolog Raymond Aron se u definování pojmu totalitarismus zaměřuje na charakteristiku 5 základních prvků, které podle něj totalitarismus identifikují. Jedná se o:

- existenci *jedné politické strany*, která má monopol na politickou činnost;
- *oficiální ideologii* (kterou se zaštiťuje monopolní strana), která disponuje absolutní autoritou a je oficiální státní pravdou;
- státu patří dvojí monopol k šíření oficiální pravdy - *monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčování* (všechny komunikační kanály jsou ovládány státem);
- *podřízenost ekonomických a profesních sfér* vůči státu (v těchto sférách se rovněž projevuje vliv ideologie);
- v případě chyb v ekonomické nebo profesní sféře se tato chyba stává rovněž ideologickou; z toho vyplývá politizace, ideologické přehodnocení chyb, *policejní a ideologický teror*.

Takto charakterizovaný totalitarismus můžeme dle Arona nalézt v Sovětském svazu v období 1934–1938 a rovněž v letech 1948–1952. V těchto obdobích se zde nachází jak monopolní strana, tak monopolní

---

⁷ Raymonda Arona jsem si vybrala z toho důvodu, že se ve své knize *Demokracie a totalitarismus* přímo věnuje Sovětskému svazu. Na rozdíl od jiných autorů (např. H. Arendtové) neporovnává sovětský totalitní režim s totalitními režimy v jiných zemích, což by bylo stejně pro mou práci nepodstatné.

ideologie, což patří k podstatě bolševismu. Monopoly prostředků násilí a prostředků přesvědčování jsou určovány ideologií monopolní strany státu. Rovněž zestátnění ekonomické sféry je součástí komunistických zásad. Poslední bod - policejní a ideologický teror - pomáhá monopolní straně k etatizaci veškerých aktivit a k ideologickému přesvědčování (Aron 1993: 158–159).

b) Pojetí C. J. Friedricha a Z. Brzezinského

V první polovině 50. let se výzkumem totalitarismu zabývali američtí politologové C. J. Friedrich a Z. Brzezinský. Friedrich nejprve v roce 1954 vydal studii *Jedinečný charakter totalitářské společnosti* (The Unique Character in Totalitarian Society), která vymezovala termín totalitarismus a definovala 5 základních prvků totalitního režimu. O dva roky později pak společně s Brzezinským vydali knihu *Totalitní diktatura a autokracie* (Totalitarian Dictatorship and Autocracy). V ní se k pěti základním rysům totalitního režimu přidal šestý znak. Státy, které můžeme považovat za totalitní, jsou charakterizovány těmito znaky:

- „oficiální ideologie, kterou musí všichni členové společnosti přijímat a akceptovat;
- *jediná masová politická strana* ve většině případů v čele s jediným vůdcem; tato strana je hierarchicky organizována a je buď nadřizena státní byrokracii, nebo je s ní výrazně propojena;
- prakticky absolutní *monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci (armády)*; tato monopolní kontrola je prováděna buď politickou stranou, nebo s ní spojenou a jí řízenou byrokracií;
- prakticky úplná *kontrola prostředků masové komunikace*, která je prováděna prostřednictvím stejných mechanismů jako kontrola ozbrojených složek;

- *system fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím policie využívající teroristických postupů* [;] [...]
- *centrální řízení a kontrol[a] ekonomiky*“ (Friedrich a Brzezinski cit. dle Říchová 2006: 228–229).

V roce 1969 přidal Friedrich k původní charakteristice další dva předpoklady. V prvním předpokladu nejprve upravil absolutní monopol kontroly. V původní verzi zahrnoval monopol kontroly pouze prostředky ozbrojené moci a masové komunikace. V nové verzi byl monopol kontroly rozšířen na kontrolu všech organizací, včetně ekonomických. Ve druhém předpokladu uvedl, že monopolní kontrola nemusí být nutně vykonávána politickou stranou. Tato kontrola má být v rukou elity, která vládne společnosti a tím vytváří její politický režim (Grieder 2007: 564).

2.2.2 Pojem autoritarismus a typy autoritativních režimů

Přestože pojem *autoritarismus* pochází ze slova *autorita*, tak mají oba výrazy naprosto odlišný význam a jejich zaměňování je nemístné. Slovo *autorita* pochází z latiny a v minulosti bylo považováno za pozitivní pojem (přinášelo nositeli uznání). V dnešní době ve slově *autorita* vidíme spíše jeho negativní význam - zneužití moci. *Autorita* ve skutečnosti představuje morální vliv - do ničeho nás nenutí, čímž nám dopřává svobodu. Je spojena s legitimitou a je nezbytná pro demokracii. Naopak v autoritarismu neexistuje svoboda ani *autorita*, která by tuto svobodu uznávala. *Autoritu* tudíž nemůžeme zaměňovat s *autoritarismem*.

Mezi autory, kteří definovali koncept autoritarismu, můžeme nalézt mnohé představitele autoritativních zemí. Jedním z nich byl i rakouský politik Engelbert Dollfuss, který v roce 1933 představil svoji definici složenou z 6 zásad:

1. „vláda by se jako reprezentant státu měla vyznačovat autoritou
2. cílem autoritativní vlády je sjednocení mnohých duševních a materiálních zájmů lidí
3. autoritativní vedení, uskutečňované vládou, reprezentuje stát jako celek
4. autorita je uspořádanou mocí, a ne svévolí či diktaturou;
5. stát je založen na hierarchii
6. podpora společnosti institucím by měla vycházet z široké škály duševních svobod, a ne z jednoho světonázoru“ (Balík, Kubát 2004: 48–50).

Jedním z nejdůležitějších děl zabývajících se nedemokratickými režimy je práce Juana José Linze, který v 70. letech 20. století vydal knihu *Totalitní a autoritářské režimy* (Totalitarian and Authoritarian Regimes). Ve své práci definuje autoritativní režimy, které následujícími znaky odlišuje od demokracie a totalitních režimů, jako politické systémy:

- s limitovaným pluralismem;
- bez propracované a vůdčí ideologie;
- bez extenzivní nebo intenzivní politické mobilizace;
- se špatně vymezenými (ale rozpoznatelnými) hranicemi moci, kterou vykonává vůdce.

Jak vyplývá z výše napsané definice, moc je v autoritativních režimech uplatňována ve špatně definovaných hranicích, které jsou však celkem předvídatelné. Nicméně předvídatelnost chování autoritativního režimu je nejdůležitějším znakem, který odlišuje autoritarismus od dalších nedemokratických režimů (např. sultanismu), které existují mezi demokracií a totalitarismem (Linz 2000: 159).

Ve výše zmíněné knize se Juan José Linz rovněž zabýval vnitřním dělením autoritativních režimů. Tento politický systém zde rozdělil do sedmi odlišných typů autoritativních režimů, na:

1. „byrokraticko-militaristické autoritativní režimy [...]
2. organicko-etatistické autoritativní režimy [...]
3. mobilizační autoritativní režimy v postdemokratických společnostech [...]
4. postkoloniální mobilizační autoritativní režimy [...]
5. rasové a etnické „demokracie“ [...]
6. defektní a pretotalitní autoritativní režimy [...]
7. posttotalitní autoritativní režimy“ (Linz cit. dle Balík, Kubát 2004: 57–60).

Pro mou práci je důležitý pouze poslední, *posttotalitní autoritativní režim*, proto se budu dále zabývat pouze tímto typem. Posttotalitní režimy mají historickou zkušenost s totalitním politickým systémem. „V posttotalitních režimech přitom existuje mnohem větší míra společenské plurality než v režimech totalitních, politická pluralita je ovšem nadále striktně omezována“ (Civín 2005: 216). Politická moc náleží pouze členům politické strany, přičemž tato strana je v systému naprosto dominantní. Od předchozích druhů autoritativních režimů se posttotalitní režim liší jinou politickou kulturou a odlišnými vzpomínkami na minulost. Mezi posttotalitní státy můžeme zařadit bývalé komunistické státy střední a východní Evropy od poloviny padesátých let dvacátého století⁸. Posttotalitní autoritativní režim lze rovněž vnitřně členit. Klasifikaci převzal Linz od Gordona Skillinga, který jednotlivé kategorie člení na základě intenzity konfliktu mezi skupinami ve společnosti. K jednotlivým typům jsou Skilligem přiřazeny státy (a období), v nichž se tento politický režim vyskytoval:

---

⁸ Jako posttotalitní stát nemůžeme zařadit nacistické Německo. Nacismus byl ukončen 2. světovou válkou a poté následovala demokratizace země.

1. „kvazi-totalitní stát (státy střední a východní Evropy 1948 až 1953)
2. konzultativní posttotalitarismus (Polsko po březnu 1968)
3. kvazi-pluralistický posttotalitarismus (Sovětský svaz 1954 až 1964)
4. demokratizující se a pluralistický posttotalitarismus (Jugoslávie 1966–1980, Československo 1968)
5. anarchický posttotalitarismus (Čína v období Velké kulturní revoluce)“ (Skilling cit. dle Balík, Kubát 2004: 60–61).

Z této klasifikace jasně vyplývá, že Sovětský svaz v letech 1954–1964 mohu považovat za kvazi-pluralistický posttotalitarismus. Vzhledem k tomu, že se má diplomová práce zabývá analýzou Sovětského svazu v letech 1953–1964, tak se podle Skillinga nejprve jedná o kvazi-totalitní stát (rok 1953), poté dochází k transformaci na kvazi-pluralistický posttotalitarismus.

Definice kvazi-totalitního státu se dle Skillinga nejvíce podobá vymezení totalitního státu. Hlavní úlohu má politické vedení, které ovládá a kontroluje organizované skupiny (např. odbory). Politické strany jsou poměrně slabé a jsou rovněž ovládány politickým vedením. Oproti totalitnímu státu v kvazi-totalitním režimu není teror nezbytnou charakteristikou a nedochází k přetěžování monopolu moci. Za kvazi-totalitní stát můžeme kromě výše popsaných států považovat rovněž Rusko za Stalina⁹ v období let 1929 až 1953. Také v kvazi-pluralistickém posttotalitarismu má dominantní postavení politické vedení. Dochází zde však k větší interakci mezi politickým vedením a politickými stranami, což může vést ke skupinovému konfliktu. V něm může dojít k neshodám uvnitř politické strany nebo mezi samotným politickým vedením. Přestože

---

⁹ Linz stalinistické Rusko neřadí mezi posttotalitní režimy, ale považuje ho za totalitní stát (Linz 2000: 17).

jsou byrokratické skupiny i nadále silné, tak se své zájmy a hodnoty snaží vyjádřit i další skupiny (např. intelektuální) (Linz 2000: 254–255).

Juan José Linz společně s Alfredem Stepanem vyřadili v 90. letech posttotalitní státy z typologie autoritativních režimů. Posttotalitní režim zařadili jako čtvrtý typ mezi základní nedemokratické systémy (viz strana 8). Důvodem této změny byla skutečnost, že povaha posttotalitních režimů byla natolik odlišná od ostatních typů autoritativních režimů, že je nadále nešlo řadit do jedné skupiny (Linz 2000: 6).

2.2.3 Shrnutí: totalitarismus vs. autoritarismus

Totalitní režimy se od autoritativních režimů odlišují tím, že se snaží ovládnout celého člověka a nenechávají mu žádnou osobní svobodu. Kromě toho jsou zde veškeré organizace a instituce podřízeny jedinému centru. Naproti tomu autoritativní režimy dovolují lidem ponechat si menší část svobody. Rovněž zde existují na státu nezávislé organizace, jejichž fungování závisí na prokazatelné loajalitě vůči režimu (například tím, že daný režim nepomlouvají) (Linz 2000: 168–171).

2.3 Koncept identity v pojetí sociálního konstruktivismu

Sociální konstruktivismus jsem si vybrala proto, že poskytuje odlišný pohled na zkoumání mezinárodních vztahů. Konstruktivismus zdůrazňuje, že nic není objektivně dáno. Realita je konstruována v procesu sociální interakce a komunikace. Významnou úlohu má také jazyk, který formuje realitu. Podle konstruktivismu jsou zájmy států vytvářeny jejich identitami, zatímco identity (a rovněž zájmy) mohou být změněny v procesu interakce. Konstruktivisté také argumentují, že státy respektují normy, protože je to v jejich vlastním zájmu, a také se skrze normy ztotožňují se svými identitami. Koncept identity nemůžeme

považovat za statický a neměnný, neboť se nachází v toku času - neustále se mění, vyvíjí, je zapojen do procesu (Wodak, de Cillia, Reisigl, Liebhart 2009: 11).

Podle Teda Hopfa jsou identity potřebné, a to jak na mezinárodním poli, tak na domácí scéně. Bez nich by neexistovala ani minimální úroveň předvídatelnosti a pořádku. Zbyl by pouze chaos a všudypřítomná nejistota. Hlavním úkolem identit ve společnosti je říci, kdo jsem (mě i ostatním) a zároveň kdo jsou ostatní. Stát tedy chápe ostatní země v závislosti na identitě, kterou jim připisuje. Zároveň sám reprodukuje vlastní identitu (je výrobcem identity) skrze každodenní společenskou praxi. Jeho identitu však ostatní státy mohou chápat jiným způsobem, než on sám, což výrobce identity nemůže ovlivnit. Vlastní identita státu naznačuje soubor jeho zájmů nebo preferencí, tzn. na které oblasti či aktéry se má stát zaměřit (Hopf 1998: 174–175). Zatímco identita nám sdělí, jaký aktér je, zájmy ukážou, co přesně aktér chce a jaké jsou jeho motivace. Zájmy následují identitu, což znamená, že aktér nemůže vědět, co chce, dokud neví, kdo on sám je. Podle Wendta, v případě absence zájmů aktérova identita postrádá motivační sílu a nedokáže objasnit jednání, jež pramení z kombinace „touhy“ a „víry“ (Wendt 1999: 231).

Každý stát disponuje několika identitami, které se mění v závislosti na tom, se kterým aktérem právě stát komunikuje. Projevy národní identity vytvářejí nejen vládnoucí elity na úrovni státu, ale též v interakci s ostatními státy (Hopf 2016: 5). Státu může být přiřazeno několik identit, jako je například suverenita či imperiální mocnost. Každá identita je ale ve své podstatě sociální definicí aktéra zakotvená v teoriích, jež tvoří strukturu sociálního světa. Identity jsou založeny na zájmech, které aktéři vymezují v procesu definování situací. Pokud jsou situace z hlediska naší zkušenosti bezprecedentní, musíme zkonstruovat jejich nový význam a zároveň naše zájmy. Většinou je však jejich smysl určen na základě institucionálně definovaných rolí. Pokud role neexistuje, je definování

situací a zájmů mnohem obtížnější. Rovněž to může způsobit nejasnost v definování naší identity¹⁰ (Wendt 1992: 398–399).

David Campbell definoval identitu jako „nevyhnutelnou dimenzi bytí“ („*an inescapable dimension of being*“), bez které nelze existovat. Identita je podle něj utvářena ve vztahu k diferencii. Zároveň toto tvrzení platí naopak, tedy že diference je formována ve vztahu k identitě. Identity dosáhneme, pokud vytyčíme její hranice - vnitřní zvenčí (vnitrostátní ze zahraničí) (Campbell 1992: 8). Na tento výrok navazuje William Bloom, který tvrdí, že identitou je jakýkoliv hmatatelný faktor, jako je například území nebo majetek. Můžeme tedy konstatovat, že území je nepochybným symbolem národní identity (Bloom 1990: 114). Za národní identitu také považuje ztotožnění „masové národní společnosti“ („*mass national public*“) se státem a dovedností politických lídrů stát zastupovat. Bloom se ve své knize též zmiňuje o kolektivní identitě, kterou vidí jako stát (entitu) složený z jedinců (Bloom 1990: 76–81).

Na konstruování národní identity má vliv časová osa - minulost, přítomnost a budoucnost - a její identifikační znaky (původ, tradice, transformace, věčnost, předvídání,...). Také další aspekty (prostor, území, lokálnost) jsou důležité k vymezení národní identity. Součástí národní identity je rovněž osobní rozměr, který je definován ve vztahu ke specifickým tématům, jako je například historie, kultura, rovnost, autonomie (Wodak, de Cillia, Reisigl, Liebhart 2009: 26). Identita dokáže reprodukovat intersubjektívni významy chování a vystupování aktérů, což má vliv na snižování nejistoty mezi aktéry a větší předvídatelnost v mezinárodním systému. Aktéři díky tomu vědí, že jejich případné nevhodné chování a jednání bude mít závažné důsledky a tomu odpovídající odezvu od ostatních aktérů v mezinárodním systému (Hopf 1998: 178). Odezva se také může formovat s ohledem na participaci

---

¹⁰ Podle Wendta se tento případ udál po skončení studené války. Spojené státy americké a Rusko již nemohly definovat vlastní identitu na základě vzájemného nepřátelství a očekávaných hrozeb. Státy si nebyly jisté, jaké jsou nyní jejich zájmy a tím pádem nebyly schopné vymezit novou identitu (Wendt 1992: 399).

aktéra v některé nadnárodní organizaci. Taková organizace má rovněž vliv na definování identity samotného aktéra (Ruggie 1998: 877).

Rovněž Martha Finnemore se ve své knize „Národní zájmy v mezinárodní společnosti“ („*National Interests in International Society*“) zaměřila na definování identit a zájmů států. Nekoncentrovala se však na sociální interakce mezi státy, ale na normy mezinárodního společenství, které podle ní ovlivňují charakter identity a zájmů států. Chování státu je definováno jeho identitou a zájmy. Identita a zájmy jsou vymezeny mezinárodními silami pomocí norem chování zakotvených v mezinárodním systému. Normy mezinárodního systému, které jsou přenášeny do států prostřednictvím mezinárodních organizací, formují národní politiku tím, že pomáhají určit státní zájmy. Finnemore zastává názor, že mezinárodní normy, které prosazují mezinárodní organizace, mohou rozhodujícím způsobem ovlivnit národní politiku. Mezinárodní organizace se totiž prostřednictvím nátlaku snaží státy přinutit k přijetí těchto norem (Jackson, Sørensen 2006: 169–170).

2.4 Shrnutí

V teoretické kapitole jsem se dozvěděla, že teorie two-level games se skládá ze dvou úrovní. Na národní úrovni (úroveň 1) existuje konflikt mezi domácími skupinami, které se snaží prosadit vlastní zájmy prostřednictvím nátlaku na vládu. Na mezinárodní úrovni (úroveň 2) vláda s pomocí vyjednavče sleduje národní zájmy a usiluje o vyjednání co nejvýhodnější dohody. Zájmy států jsou definovány identitou daného aktéra. Identita také určuje, kdo jsem (mě i ostatním) a zároveň vymezuje mé motivy a preference (na jaké oblasti a aktéry se mám jako aktér = stát zaměřit). Každý aktér disponuje několika identitami, které používá podle toho, s kým zrovna jedná. Identitu státu může také definovat členství v mezinárodní organizaci. Z charakteristiky totalitarismu a autoritarismu

jsem zjistila, že Sovětský svaz vykazuje do roku 1953 totalitní prvky. S tímto tvrzením však nesouhlasí Skilling a Linz, kteří Sovětský svaz řadí mezi posttotalitní státy a považují ho za kvazi-totalitní stát. Od roku 1954 do roku 1964 můžeme Sovětský svaz definovat jako kvazi-pluralistický posttotalitní stát.

3 VNITŘNÍ POLITIKA SSSR

Tato kapitola je významná z hlediska analýzy vnitropolitických procesů. Nejprve je nutné seznámit se s historickými fakty, aby bylo možné najít procesy a mechanismy, které byly určující na domácí scéně. Tyto procesy/mechanismy následně v další kapitole aplikuji na jednotlivé příklady zahraniční politiky SSSR. Tím zjistím, které procesy/mechanismy příklady zahraniční politiky ovlivnily (a jakým způsobem) a které nikoliv. První podkapitola se zabývá historickým nástinem domácí politiky let 1953–1964 (od smrti Stalina po sesazení Chruščova). Druhá podkapitola a její dílčí části se následně věnují vnitropolitickým procesům uvnitř Sovětského svazu - proměnou vládnutí (rovněž tzv. kolektivnímu vedení), vznikem vlivových struktur a mechanismů (především silného stranického aparátu), procesem destalinizace a s tím spojenými změnami na domácí scéně.

3.1 Historický nástin let 1953–1964

Když Stalin 5. března 1953 zemřel, nezanechal po sobě žádnou závěť ani vysloveně neurčil, kdo by se měl stát jeho nástupcem. Díky tomu započal mocenský boj mezi nejvlivnějšími členy politbyra - Lavrentijem Berijou¹¹, Georgijem Malenkovem¹² a Vjačeslavem Molotovem¹³. Těsně před Stalinovou smrtí bylo svoláno plenární zasedání ústředního výboru a prezidia Nejvyššího sovětu¹⁴. Zde byl za

---

¹¹ Lavrentij Berija byl v letech 1938–1945 lidovým komisařem vnitra a v letech 1941–1953 místopředsedou rady lidových komisařů. Měl na starosti ministerstvo vnitra (MVD) a ministerstvo státní bezpečnosti (MGB) (Brown 2011: 285).

¹² Georgij Malenkov byl druhým tajemníkem komunistické strany (podléhal mu stranický aparát) a místopředsedou rady ministrů. Měl nejvyšší post po Stalinovi (Brown 2011: 285).

¹³ Vjačeslav Molotov byl členem politbyra od 20. let 20. století (Brown 2011: 285).

¹⁴ „přišlo 118 ze 124 členů ÚV, 102 ze 111 kandidátů ÚV, předseda Ústřední revizní komise a 8 ministrů a 3 členové prezidia Nejvyššího sovětu, kteří nebyli členy ÚV“ (Veber 2014: 33).

všeobecného souhlasu zvolen Malenkov¹⁵ premiérem sovětské vlády. Malenkov poté ohlásil zmenšení počtu členů prezidia¹⁶ na jedenáct a sloučení ministerstva státní bezpečnosti a ministerstva vnitřních věcí (novým názvem bylo ministerstvo vnitra a měl ho mít na starosti Berija). Malenkov také zvolil novými náměstký ve vládě Beriju (první náměstek), Kaganoviče, Molotova, Bulganina, a Vorošilova novým předsedou Nejvyššího sovětu. Nikita Chruščov¹⁷ se stal tajemníkem strany a předsedou zvláštního výboru, jenž měl organizovat Stalinův pohřeb (Veber 2014: 33–34). Chruščov si na rozdíl od svých protivníků (výše zmíněného triumvirátu) uvědomoval, že pokud se chce stát nástupcem Stalina, musí ovládnout stranu, která je klíčovým zdrojem moci. Do klíčových pozic proto obsadil „své“ lidi, kteří mu byli loajální. V září 1953 se stal prvním tajemníkem ústředního výboru¹⁸ a v průběhu roku 1954 mu začal předsedat. Tím vyřadil Malenkova, který do té doby předsedal jak prezidiu rady ministrů, tak i prezidiu ústředního výboru (Brown 2011: 291).

V červnu 1953 proběhly nepokoje ve východním Berlíně, které byly dle moskevského vedení důsledkem Berijovy liberální politiky v NDR. Berlínské povstání využil Chruščov k oslabení Berijovy pozice. Na svou stranu rovněž získal předsednictvo strany. Berija byl následně zatčen, v prosinci 1953 postaven před soud a odsouzen k trestu smrti zastřelením (Veber 2014: 39–43). Berijovo odsouzení započalo vlnu dalšího zatýkání a poprav. Šest jeho kolegů bylo po jeho smrti popraveno, další soudy a popravy pokračovaly až do roku 1956, kdy byl na 20. sjezdu KSSS oficiálně prohlášen odpovědným za zločiny pozdního stalinismu.

---

¹⁵ Při zpětném pohledu je jasné, že Malenkov udělal chybu, když přijal tuto pozici. Bylo by pro něj výhodnější, kdyby si vybral funkci tajemníka strany, i když v tuto dobu byl stranický aparát oslaben (Kenz 2006: 187–188).

¹⁶ Prezidium bylo vnitřním orgánem ústředního výboru komunistické strany. V roce 1966 se strana vrátila k původnímu označení politbyro (Brown 2011: 290).

¹⁷ V době smrti Stalina rovněž zastával funkci prvního tajemníka moskevské stranické organizace. Po získání postu tajemníka ÚV KSSS se funkce v Moskvě vzdal (Brown 2011: 291).

¹⁸ Dříve funkce generálního tajemníka.

Po Berijově likvidaci soupeřili o moc Chruščov a Malenkov, především při prosazování ekonomické politiky (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 300–301). Oba navrhovali většinou totožné zemědělské reformy, Chruščov akorát přidal celiny¹⁹ a kukuřici²⁰. Chruščovovi se podařilo prosadit svou zemědělskou reformu, která započala na počátku roku 1954. Pro zemědělský projekt byly vybrány neobdělané oblasti v Kazachstánu, na západní Sibiři, v Povolží a na severním Kavkaze. Obzvláště v Kazachstánu se nasetkal zemědělský projekt s porozuměním. Stranické vedení Kazachstánu se obávalo zlikvidování své živočišné výroby a poruštění obyvatel kvůli příchodu nových pracovních sil. Chruščov jejich kritiku smetl a celé vedení státu vyměnil²¹. V létě 1954 dorazilo do Kazachstánu přibližně 300 tisíc komsomolců, kteří se však potýkali s velkými problémy. Museli si zřídit vlastní obydlí, nebyl dostatek fungující zemědělské techniky ani skladovacích prostor. Přesto se kazachstánská produkce v letech 1954 až 1958 zvýšila (cca až o 35 %) (Veber 2014: 51–53).

Soupeření mezi Chruščovem a Malenkovem se projevovalo rovněž v tisku. Na počátku roku 1955 byl Malenkov obviněn ze špatného ekonomického řízení země, z politické podpory Beriji a byl činěn odpovědným za Leningradskou aféru²². Kvůli nátlaku byl donucen podat žádost o odvolání z funkce předsedy vlády. Novým předsedou se stal Nikolaj Bulganin, který měl širokou podporou v prezidiu ústředního výboru²³. Také došlo k mírné reorganizaci vlády. Malenkov se stal ministrem elektrárenství a místopředsedou rady ministrů. Ministrem

---

¹⁹ Dosud neobdělávaná země.

²⁰ Zemědělská politika spojená s kukuřicí se začala více prosazovat až po setkání ústředního výboru v lednu 1959 (Veber 2014: 54).

²¹ Prvním tajemníkem Kazachstánu se stal Pantělejman K. Ponomarenko (dříve první tajemník Běloruska) a druhým tajemníkem Leonid Iljič Brežněv, který dostal na starosti celiny (Veber 2014: 52).

²² Tzv. leningradská skupina (Vozněsenskiij, Kuzněcov) byla podporována Stalinem a po jeho smrti se chtěla stát jeho nástupcem. Jejich protivníky však byl Berija a Malenkov, kteří je nechali popraviti (Veber 2014: 58–59).

²³ Při hlasování byli všichni pro Bulganina kromě Molotova. Ten navrhoval Chruščova, který však kandidaturu nepřijal. Molotov argumentoval tím, že sovětská vláda musí mít jednoho vůdce (Veber 2014: 58).

obrany se stal maršál Žukov, jenž nahradil dosavadního Bulganina (Brown 2011: 299; Veber 2014: 58).

Ke konci roku 1955 Chruščov rozhodl o vytvoření komise, která měla zkoumat zločiny spáchané za Stalina. Předsedou komise se stal Prospělov, zapřisáhlý stalinista²⁴. Rozhodnutí odhalit Stalinovi zločiny se však nelíbilo všem. Část prezidia strany byla pro úplné odhalení všech Stalinových provinění, někteří chtěli kritiku minimalizovat. Důkazy, které nakonec přednesl Prospělov spolu s komisí, ukázaly Stalinovu vinu a staly se základním pilířem chystaného projevu Chruščova. Jeho tajný projev „*O kultu osobnosti a jeho důsledcích*“ byl přednesen na čtyřhodinovém uzavřeném zasedání XX. sjezdu KSSS²⁵ 25. února 1956 (Brown 2011: 300–301). Chruščov v něm odhalil policejní teror, represálie a likvidaci odpůrců, způsob politického vedení od roku 1934²⁶. Rovněž zde popsal tzv. kult osobnosti (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 305; Kotyk 2009: 100). Původně tajný projev ve skutečnosti moc tajný nebyl. V Polsku se objevily jeho vytištěné kopie, na Západě byl projev rovněž zveřejněn. Oficiální záznam, který ve Spojených státech amerických vyšel v červnu 1956, byl v Sovětském svazu zveřejněn až v roce 1989.

Dvacátý sjezd komunistické strany se nezabýval „jen“ odhalením Stalinových zločinů, ale také změnou pojetí zahraniční politiky. Byly zveřejněny teze, týkající se mírového soužití se západem (zajištění trvalého míru, mírové řešení mezinárodních problémů, minimalizace bezpečnostních hrozeb) a ukončení politiky izolace (soužití a soutěžení kapitalistických a socialistických ekonomických systémů, proniknutí do zemí Třetího světa). V rámci východního bloku měla být také umožněna výstavba socialismu prostřednictvím různých cest (vč. parlamentní cesty). Tuto ideu však Chruščov nechápal jako možnost výstavby socialismu

---

²⁴ Chruščov ho vybral proto, že nikdo nemohl předem očekávat, že by se Prospělov otočil proti Stalinovi a nařkl ho ze všech zločinů (Veber 2014: 65).

²⁵ Komunistická strana Sovětského svazu.

²⁶ V tajném projevu se Chruščov vyhnul období před rokem 1934, protože nechtěl zpochybnit socialistickou industrializaci ani kolektivizaci zemědělství (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 305).

mimo sovětský blok. Členství v sovětském bloku mělo být chápáno jako hlavní podmínka socialistické výstavby. Závěry XX. sjezdu KSSS se nelíbily stranickému aparátu, především bývalým příslušníkům stalinského vedení. Ti se pokusili na plenárním zasedání ÚV v červnu 1957 Chruščova sesadit, avšak bez úspěchu²⁷ (Kotyk 2009: 102–104). Výsledkem pléna nakonec bylo vyloučení²⁸ Malenkova, Molotova, Kaganoviče a Saburova z prezidia i ústředního výboru. Příslušníky prezidia se stalo 9 nových členů, například Georgij Žukov a Leonid Brežněv. Z celkových 15 členů jich 12 stálo za Chruščovem. Brzy se však ukázalo, že má Žukov příliš velkou moc²⁹, a tak se ho Chruščov rozhodl odstranit. Obvinil ho ze zanedbání práce v armádě, zbavil ho všech funkcí a poslal ho do důchodu. Novým ministrem obrany se stal maršál Rodion Malinovskij. Bulganin zůstal předsedou vlády až do roku 1958³⁰, kdy jeho funkci převzal samotný Chruščov. V této chvíli zastával Chruščov funkci předsedy vlády a zároveň prvního tajemníka strany³¹.

Brzy se však ukázalo, že přestože měl velkou moc, tak měl současně málo prostředků k jejímu použití. Ačkoliv dosadil do nejdůležitějších orgánů vlastní lidi, neměl kolem sebe loajální okruh osob, na které by se mohl spolehnout, že ho podpoří a případně opraví jeho plány (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 308–309). To se projevilo především v zemědělské reformě z roku 1958, v níž se Chruščov rozhodl zrušit státní traktorové stanice, které byly nejdůležitějším nástrojem přímé nadvlády politické moci nad kolchozy (součástí traktorových stanic byl administrativně-politický orgán, jenž dohlížel na kolchozy). Díky tomuto

---

²⁷ K neúspěšnému sesazení pomohl Žukov, který nejprve ve svém projevu obvinil Chruščova ze zločinů, poté ho ale těchto obvinění zbavil (Veber 2014: 76).

²⁸ Na rozdíl od dob stalinského režimu nebyli popraveni, ale byly jim přiděleny nové posty. Malenkov získal funkci ředitele elektrárny v Kazachstánu a Molotov se stal velvyslancem v Mongolsku (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 308).

²⁹ Jeho cílem bylo profesionalizovat armádu, jejíž „hybnou silou“ by již nebyla ideologie (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 308).

³⁰ Poté získal novou funkci ve Stavropolu na severním Kavkaze (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 309).

³¹ V pamětech poté uznal, že spojení funkce předsedy vlády s pozicí prvního tajemníka strany byla chyba (Brown 2011: 314).

zrušení se stala veškerá zemědělská technika majetkem kolchozů (Kotyk 2009: 151).

Na XXI. sjezdu KSSS na přelomu ledna a února 1959 byla vyměněna původní pětiletka za sedmiletý plán, podle něhož se měl Sovětský svaz v letech 1959–1965 zabývat produkcí spotřebního zboží. Tato sedmiletka měla napomoci Sovětskému svazu překonat do roku 1970 Spojené státy americké ve výrobě na hlavu. Na tomto sjezdu také Chruščov oznámil, že již bylo dosaženo vyspělého socialismu a nyní přichází doba vytváření materiálně technických kořenů komunistické společnosti. Začátek 60. let se projevil snížením zemědělské produkce, což bylo zapříčiněno vyčerpáním obdělávaných celin a klimatickými změnami. Nedostatečná produkce pro Sovětský svaz znamenala, že jeho šance na předstihnutí USA se značně snížila (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 309–310, 312).

V obdobném duchu probíhal i XXII. sjezd komunistické strany v říjnu 1961. Na tomto shromáždění byl vyhlášen „*Program KSSS*³²“, který renovoval hlavní dogmata oficiální ideologie a byl představován jako největší dílo vědecké teorie marxismu-leninismu. Podle tohoto programu bylo cílem sovětské společnosti budování komunismu a znovu bylo zmíněno „dohnání a předechnání nejvyspělejších kapitalistických zemí v tempu, celkové výši produkce a v jejím přepočtu na hlavu obyvatelstva a během dvaceti let i vyšší hmotnou úroveň sovětských lidí než v USA“ (Kotyk 2009: 152–153). V programu bylo také prohlášeno, že sovětská komunistická společnost bude vytvořena do roku 1980 a budování komunismu bude ukončeno nejpozději v následujícím období. Program též zmiňoval ekonomické úspěchy. Do roku 1970 měl být v Sovětském svazu dostatek bytových jednotek³³. SSSR měl překonat USA

---

³² Chruščov tento program srovnával „s třístupňovou raketou. První stupeň prý vyrval zemi z kapitalismu, druhý ji pozvedl k socialismu a třetí, Chruščovův, ji přivede na dráhu komunismu, vymezenou geniálním Leninem“ (Veber 2014: 167).

³³ Výsledkem této politiky bylo vytvoření „zdánlivého“ soukromí, kdy si každý člověk mohl doma říkat, co chce. Ve skutečnosti to vedlo k odposlouchávání lidí, kteří měli podezřelé názory a straně se zdáli politicky nebezpeční. K odposlouchávání využívala KGB vybrané informátory (Brown 2011: 321).

v průmyslové produkci na hlavu a do roku 1980 se měl reálný příjem na jednoho obyvatele zvýšit o více než 250 %. Na XXII. sjezdu KSSS se Chruščov znovu pustil do kritiky Stalina. K němu se následně přidali i další spolustraníci a závěrem jejich řečnění bylo přijetí rezoluce, která odsouhlasila přemístění Stalinova těla z mauzolea na Rudém náměstí (Brown 2011: 319–320) ke kremelské zdi.

Na cestě ke komunismu podle Chruščova překáželo náboženství, a tak mezi lety 1959–1964 došlo v Sovětském svazu k uzavření většiny křesťanských kostelů³⁴. Na podzim roku 1962 byla Chruščovem vytvořena Komise stranické a státní kontroly, která měla dohlížet na státní orgány a představitele komunistické strany. Tento krok byl mnohými vnímán jako snaha o soustředění moci v rukou Chruščova. Dalším negativně vnímaným opatřením bylo rozdělení oblastní stranické organizace na dvě části (první byla zodpovědná za průmysl a druhá za zemědělství). Dříve měl oblastní první tajemník strany³⁵ na starosti oba úseky, nyní však byly jeho pravomoci okleštěny. Také chystaná reforma strany, v níž mělo dojít k výměně části členů stranických výborů na všech úrovních při každých volbách, se nesečkala s porozuměním³⁶ (Brown 2011: 322, 329–330).

Hospodářské neúspěchy Chruščovovy reformní politiky vedly k finančním potížím na začátku 60. let. Problémy finančního a ekonomického charakteru donutily ke zvýšení cen běžného zboží, především potravin. Bezprostřední reakcí byly protesty, ke kterým docházelo obzvláště ve městech. Vyvrcholením těchto protestů byly živelné nepokoje v Novočerkassku v červnu 1962³⁷. Dělníci zaútočili na budovu oblastního výboru komunistické strany a při následném zásahu vojska bylo zastřeleno (podle verze KGB) 23 dělníků a 40 demonstrantů

---

³⁴ Podle Michaela Bourdeaux, odborníka na náboženskou víru v komunistických státech, je Nikita Chruščov jedním z největších pronásledovatelů církve v historii světa (Brown 2011: 323).

³⁵ Dříve byli hlavní mocenskou oporou Chruščova (Brown 2011: 329).

³⁶ Všechny tyto politické reformy byly po Chruščovově odchodu z politického vedení zrušeny (Brown 2011: 330).

³⁷ K jejich intenzitě dopomohlo zvýšení pracovních norem v závodě, čímž zároveň došlo ke snížení platů dělníků (Veber 2014: 190).

bylo zraněno. Došlo k hromadnému zatýkání dělníků a poté k zahájení soudních procesů. V srpnu 1962 bylo sedm dělníků odsouzeno k trestu smrti, další odsouzení si měli odsedět 15 až 20 let ve vězení (Veber 2014: 190–192).

Chruščovovy reformy v první polovině 60. let měly za následek vytvoření silné opozice uvnitř strany. Posléze došlo k propojení opozičních skupin s bezpečnostními složkami státu, které chtěly dosáhnout zrovnoprávnění s ostatními skupinami mocenské elity. V říjnu 1964 byl na zasedání prezidia ÚV Chruščov kritizován za své chyby v zemědělské, domácí a zahraniční politice a rovněž kvůli osobním nedostatkům (výbušnost, impulzivita). Následně bylo vyhlášeno hlasování o zbavení Chruščova funkce předsedy vlády a prvního tajemníka komunistické strany. Rozhodnutí o sesazení bylo poté prezidiem schváleno³⁸. V oficiálním prohlášení však bylo oznámeno, že Chruščov odstupuje kvůli zdravotním problémům. Novým předsedou vlády se stal Alexej Kosygin a prvním tajemníkem strany Leonid Brežněv (Taubman 2006: 290; Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 314).

3.2 Vnitropolitické procesy uvnitř Sovětského svazu

Nyní se zaměřím již na samotné vnitropolitické procesy, které byly příznačné pro období let 1953–1964. Po smrti Stalina si stranická elita uvědomovala nutnost změn, které musejí nastat. Postupem času se objevilo několik „nových“ procesů, které měly značný vliv na samotný politický systém. Došlo k proměně vládnutí - přechodu z diktatury jednoho člověka k rozdělení moci mezi několik lidí (tzv. kolektivnímu vedení), poté k opětovnému vládnutí jednoho člověka, který však byl kontrolován stranickým aparátem. Ideologicky se transformoval politický režim

---

³⁸ S odvoláním Chruščova nesouhlasily některé státy východního bloku (např. Československo). Ve skutečnosti to považovaly za palácový puč (Kotyk 2009: 156).

(z totalitarismu na kvazi-pluralistický posttotalitní stát³⁹). Vznikly vlivové struktury a nové mechanismy, které ovlivňovaly jak domácí, tak i zahraniční politiku. Hlavní změnou byl proces destalinizace, který se projevil táním v celé společnosti.

Kromě těchto čtyř hlavních procesů probíhaly i další, ne méně důležité změny a vlivy, které působily na domácí politiku a byly projevem destalinizace. Jednalo se o propouštění vězňů z Gulagu a rehabilitaci politických vězňů, zákaz používání fyzického násilí při vyšetřování, vymezení funkcí státního a stranického aparátu, reorganizaci hospodářství a s ní spojenou decentralizaci řízení, svobodu v kultuře, otevření prostoru pro kritiku politického režimu, zrušení nadřazeného postavení bezpečnostního aparátu a s tím spojené omezení politického teroru, návrat etnických národů, rozšíření pravomocí mezi národy, atd. Dále se více zaměřím na tři⁴⁰ hlavní procesy, o kterých jsem se zmínila výše, a seznámím čtenáře s několika dalšími změnami, které byly projevem destalinizace. Podle mě velice ovlivnily domácí politiku a následně měly účinek na zahraniční politiku státu.

3.2.1 Proměna vládnutí a vznik kolektivního vedení

Jak jsem již v předchozí podkapitole napsala, po smrti Stalina nebylo jasné, kdo ho má v mocenské hierarchii nahradit. Navíc od XIX. sjezdu KSSS neexistovala funkce generálního tajemníka⁴¹, pouze funkce tajemníků. To značí, že v době úmrtí Stalina neexistovala funkce, která by měla individuální nadřazenost v komunistické straně (Brown 2011: 290). Všechny funkce v komunistické straně si tudíž byly hierarchicky rovné, proto po smrti Stalina fungoval tzv. triumvirát, složený z nejvlivnějších členů politbyra (Lavrentije Beriji, Georgije Malenkova a Vjačeslava

---

³⁹ Viz podkapitola 3.2.2.

⁴⁰ Klasifikaci politického systému se zde věnovat nebudu, neboť jsem se tomu věnovala v teoretické kapitole.

⁴¹ Stalin byl tudíž od XIX. sjezdu KSSS jedním z tajemníků, ne generálním tajemníkem, i když ve skutečnosti se tak stále choval (Brown 2011: 290).

Molotova). Byla to doba tzv. kolektivního vedení⁴², což bylo zveřejněno i v úvodníku Pravdy 27. března 1953. Zde byl zmíněn „princip kolektivního vedení jako základní princip stranické práce“. Tomuto principu však odporoval kult osobnosti, který nadále již neměl fungovat, neboť „odporuje zásadě kolektivnosti vedení, vede ke snižování úlohy strany, jejího vedoucího centra a ke snižování tvůrčí aktivity stranických mas a sovětského lidu a nemá nic společného s marxisticko-leninským pojetím velkého významu řídicí činnosti vedoucích orgánů a vedoucích činitelů“ (Kotyk 2009: 80). Každý z účastníků kolektivního vedení však věděl, že tento způsob vládnutí nebude mít dlouhé trvání a že přijde zase doba, kdy bude vládnout jen jeden člověk. Období kolektivního vládnutí je totiž spojené s mocenskými boji, což vede ke vzniku jednoho vůdce jako nejvyšší autority, a to je přirozený následek samotného systému⁴³.

Nyní se můžeme podívat na samotné podmínky, které jsou důkazem kolektivního vedení v Sovětském svazu. Podle Gilisona se jedná o neexistujícího následníka, který by mohl nastoupit po předchozím vůdci bez odporu ostatních; nedůvěra předchozího vůdce ke svým pobočnickům; pobočníci jsou schopní hrát hru s nulovým součtem a dostat se k moci poražením soupeřů; neexistuje způsob volby nástupce, čímž by se zamezilo případným sporům. Všechny tyto podmínky byly smrtí Stalina splněny, a proto můžeme hovořit o kolektivním vedení. Tyto podmínky však zároveň vytvářejí neklidnou rovnováhu mezi účastníky kolektivního vedení v době, kdy by měla mezi nimi fungovat jednota, síla a kontinuita (Gilison 1967: 564–565).

Jak jsem se již zmínila, období kolektivního vedení netrvá dlouho a je následováno etapou, kdy opět vládne jeden člověk. Aby tato etapa nastala, musí člověk aspirující na vedení (v našem případě Chruščov) kombinovat podporu v rozhodující řídicí struktuře společnosti (v našem

---

⁴² Princip kolektivního vedení byl prohlášen za správnou a legitimní leninskou normu stranického vedení (Gilison 1967: 572).

⁴³ Takové období předtím nastalo v Sovětském svazu po smrti Lenina. Probíhaly mocenské boje (1923–29) a následně se jediným vůdcem v zemi stal Stalin (Gilison 1967: 564).

případě KSSS) s dostatečnou mlhavostí a předvedením osobních nedostatků, aby se ho rozhodující řídicí struktura společnosti neobávala. Proces získávání podpory znamená možnost změny složení vedení, což samo o sobě vede ke kontrolám stranické byrokracie a klíčových pracovníků. Také je důležité rozvíjet podporu pomocí prosazování politiky, která se líbí stranické byrokracii (Gilison 1967: 569).

Boj o moc v Sovětském svazu nakonec vyhrál Chruščov⁴⁴, když se nejprve zbavil Beriji, pak Malenkova a poté dalších rivalů⁴⁵. V roce 1957 tedy skončilo kolektivní vedení v pravém slova smyslu. Když Chruščov vyřadil své konkurenty, musel se začít věnovat reformám, například vymezení funkcí státního a stranického aparátu. Státnímu aparátu pravomoci neposílil, naopak je posílil stranickému aparátu. Výsledkem byl princip stability nomenklatury, tedy nejvyšší vrstva stranického aparátu se stala nejdůležitější a nedotknutelnou. Postupem času se stranický aparát stal skutečným vůdcem komunistického státu⁴⁶ a Chruščov na něj musel brát ohled (Veber 2014: 151–152). Jak tedy můžeme vidět, Chruščov sice držel v rukou moc, ta však byla kontrolována a byla předmětem hlasování v prezidiu (které šlo v některých případech proti němu⁴⁷). Chruščov tedy nebyl diktátorem či nejvyšším vůdcem, spíše byla jeho pozice rovná mezi rovnými. Tato doba by se dala nazvat obdobím modifikovaného kolektivního vedení. Po odstranění Chruščova došlo k další změně. Znovu nastala doba kolektivního vedení (Gilison 1967: 571).

---

⁴⁴ V některých ohledech můžeme najít podobnost se situací po smrti Lenina. Ve Stalinovi také nikdo neviděl nástupce Lenina, proto ho ostatní nepovažovali za nebezpečného v boji o moc (Kenz 2006: 188).

⁴⁵ Viz předchozí podkapitola.

⁴⁶ SSSR byl od doby Chruščova až do vlády Gorbačova ovládán stranickou byrokracií (Veber 2014: 152).

⁴⁷ Např. při hlasování o jeho odstranění v roce 1964 (Gilison 1967: 571).

3.2.2 Vlivové struktury a mechanismy

V Sovětském svazu vznikla po smrti Stalina jedna důležitá vlivová struktura (silný stranický aparát), která měla významný vliv na domácí politiku, instituce státu a zahraniční politiku. Kromě ní zde vznikla řada mechanismů (ekonomická opozice, občanská společnost, odbory), které se určitým způsobem podílely na formování domácí politiky. Jak jsem se již výše zmínila, Chruščov prostřednictvím reformy posílil stranický aparát a ten se stal vzápětí nedotknutelným. Stranická byrokracie se stala nadřazenou státnímu i hospodářskému aparátu a bezpečnostním institucím, kterých se nejvíce obávala. Bylo to z toho důvodu, že v době Stalina zaujímal bezpečnostní aparát všemocné postavení. Nyní však došlo k omezení jeho jednotlivých funkcí, přenesení některých úkolů na ministerstvo vnitra (např. správa pracovních táborů) a rovněž byl zřízen Výbor státní bezpečnosti (KGB), který podléhal vládě SSSR. Nový orgán měl zakázáno sledovat či zatýkat členy ÚV bez svolení nejvyšších stranických lídrů. Orgány bezpečnosti na lokálních úrovních byly podřízeny prvním tajemníkům KSSS jednotlivých oblastí, měst a okresů (Veber 2014: 152–153).

Stranické byrokracii byly také podřízeny odbory, jež získaly díky Chruščovovým reformám nová práva. Odbory měly vliv na určování mezd a na přijímání a propouštění zaměstnanců, rovněž se mohly účastnit jednání o jmenování osob na hlavní posty v podniku. Pokud došlo ke konfliktu mezi odbory a podnikem, hlavní rozhodovací sílu měl stranický aparát, jehož role na lokálních úrovních díky decentralizaci⁴⁸ značně vzrostla. Decentralizace zároveň zvýšila moc nejvyšších představitelů podniků (Kotyk 2009: 151–152). Od roku 1959 začala stranická byrokracie přenášet úkoly státu na odbory. Jednalo se o sociální

---

⁴⁸ V únoru 1957 prosadil Chruščov ekonomickou reformu, podle níž byly rozpuštěny ústřední ekonomická ministerstva a jejich pravomoc byla předána 105 sovnarchozům (tzv. ekonomická rada). Tato decentralizace se obzvláště líbila středním a nižším kádrům stranického aparátu, neboť posílila jejich moc (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 306–307).

a zdravotní péči, uspořádání volnočasových činností. Přenášení těchto úkolů vedlo k zestátnění odborů, což zároveň posílilo stranický aparát (Mlynář 1991).

Na domácí politiku měla také vliv tzv. ekonomická opozice. Ve skutečnosti se jednalo o krádeže nejvyšších představitelů podniků, kteří okrádali své závody, často s podporou stranického aparátu. Stranické byrokracii se však nelíbil vzrůstající podzemní obchod, a tak byla nakonec ekonomická opozice potlačena a proběhly ekonomické procesy. Sovětskému svazu také pomohla skutečnost, že západní státy přišly s návrhem ekonomické pomoci. Vnitřní politiku rovněž formovala občanská společnost, přesněji konflikty, které s ní probíhaly a které byly důsledkem neschopnosti státní správy. Příkladem takové politiky může být poslání komsomolců do Kazachstánu, kde měli pomoci místním zemědělcům. V průběhu cesty však pro ně nebyla připravena strava, a tak se vzbouřili a zničili, co mohli. Nakonec došlo ke střetu mezi nimi a státním aparátem (Veber 2014: 232–234).

3.2.3 Destalinizace a s ní spojené změny

Po smrti Stalina se bezvýhradně změnil přístup stranického vedení k jeho osobě, což můžeme vysledovat ve stranických novinách „*Pravda*“. Stalin byl i nadále ctěný jako pokračovatel Leninovy práce, avšak jeho jméno se objevovalo málokdy. V samotném stranickém vedení pomalu docházelo ke kritice Stalinovy osoby (Kenez 2006: 192). Období po jeho smrti je nazýváno první fází tzv. tání a trvalo do XX. sjezdu KSSS. V této době se v Sovětském svazu očekávaly velké změny. První velikou změnou byl zákaz používání fyzického násilí při vyšetřování. Následně byla Berijou vyhlášena na konci března 1953 amnestie, která propustila z Gulagu přibližně jednu třetinu vězňů⁴⁹. Týkala se všech odsouzených,

---

⁴⁹ Po tomto propuštění žádali i ostatní uvěznění svobodu a to prostřednictvím vzpour a povstání. Vzpoura proběhla i v norickém táboře Gorlag v průběhu května až července 1953 (viz Veber 2014: 156–157).

jejichž trest měl trvat 5 let, mládeže do 18 let, osob starších 55 let a žen s dětmi do 10 let. Těm, kteří nebyli propuštěni, byl trest snížen na polovinu. Berija také nechal rehabilitovat moskevské lékaře, kteří byli obviněni z pokusu o vraždu nejvyšších státních a stranických lídrů. Hlavní úlohu však sehrál fakt, že bylo zrušeno nadřazené postavení bezpečnostního aparátu a s tím spojené omezení politického teroru (Veber 2014: 36–37; Kotyk 2009: 78–79).

O osvobození kultury se zasadil nový ministr kultury Ponomarenko⁵⁰, který ihned po svém nástupu do úřadu prezentoval vybraným umělcům a kulturním pracovníkům svůj program, jenž znamenal významnou liberalizaci kulturního života. Postupem času se začaly v sovětských časopisech (např. v časopisu *Novyj mir*) zveřejňovat kritické stati o současné společnosti, kterou bylo dle autorů potřeba i nadále kritizovat, aby došlo k nápravě. V květnu 1954 byla vydána novela *Ilji Erenburga Tání*, podle níž bylo toto období nazváno. V tomto období také docházelo k rehabilitování spisovatelů a umělců (např. Michaila Bulgakova) a rovněž se začínala tisknout dříve zakázaná díla (např. knihy Dostojevského či Hemingwaye). Ke kritice režimu ovšem nedocházelo pouze mezi umělci, ale také mezi obyčejnými lidmi (Veber 2014: 59–62; Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 320). Ústřední výbor KSSS po úmrtí Stalina znovu přijal tzv. leninské principy národnostní politiky. Do vedoucích funkcí stranických a státních aparátů měli být přijímáni občané místních národů, avšak podmínkou byla znalost ruského jazyka. Rovněž první tajemníci strany na republikové úrovni měli být členem místního etnika. Naopak měli být sesazeni úředníci, kteří neznali místní národní jazyk, jenž se stal znovu státním jazykem (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 323).

Druhá vlna tání/destalinizace probíhala po tajném projevu Chruščova na XX. sjezdu komunistické strany Sovětského svazu. Toto

---

⁵⁰ V únoru 1954 byl odvolán a poslán do Kazachstánu, kde se stal prvním tajemníkem strany (Veber 2014: 60).

období se znovu projevilo tvůrčí činností v kultuře. Objevila se nová generace básníků, romanopisců, režisérů. Spousta umělců si myslela, že již budou moci publikovat díla, která do té doby nebylo možné zveřejňovat. V souvislosti s úlohou maďarských spisovatelů a umělců v době revoluce v Maďarsku si k sobě nechal Chruščov zavolat vybrané spisovatele, které upozornil, že strana bude tolerovat pouze díla, která nebudou ohrožovat sovětskou společnost a identitu. O pár měsíců později jim však doporučil, aby sami zvážili, co chtějí zveřejňovat a strany si nevsílali. Přesto se našli spisovatelé, proti kterým stál byrokratický aparát i samotný Chruščov⁵¹. Můžeme tudíž konstatovat, že zveřejňování uměleckých i literárních děl bylo podřízeno konkrétním politickým situacím i rozmarům Chruščova (Brown 2011: 317; Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 320). Výraznou proměnou prošel také vztah ke vědě, což Chruščov pokládal za základní podmínku úspěchu Sovětského svazu na mezinárodní scéně. Sovětští vědci mohli navázat spojení se zahraničím, některé obory byly rehabilitovány, jiné však byly považovány za druhořadé (Holloway 2006: 568). S proměnou vědy také souviselo zlepšení kvality školství⁵² v celém Sovětském svazu. Do vysokoškolských učebních plánů měla být Chruščovem zařazena tzv. dělnická průprava, což znamenalo, že každý student měl povinně splnit dva roky dělnické praxe⁵³ (Veber 2014: 209).

Brzy po XX. sjezdu byla schválena rehabilitace vězňů a propuštění politických vězňů, na což měla dohlížet vytvořená komise. Také byla zrušena Hlavní správa táborů (Gulag), jednotlivé tábory přešly pod správu civilních ministerstev. V únoru 1957 byl schválen návrat etnik (Čečenci, Ingušové, Balkaři, Karačajevci a Kalmykové), která byla deportována

---

⁵¹ Jedním z nich byl Pasternak, kterému stranické vedení nedovolilo v Sovětském svazu vydat antipolitický román Doktor Živago (Brown 2011: 317).

⁵² „1. září 1960 bylo zrušeno povinné školné na druhém stupni základních škol, na odborných středních školách a na univerzitách (zavedeno bylo v roce 1940 z důvodů příprav na válku a vytváření tzv. válečného fondu), to rychle zvýšilo počet studujících studentů“ (Veber 2014: 209).

⁵³ Ve skutečnosti to vypadalo tak, že každý školák a student se účastnil brigád, nejčastěji v zemědělství. Tyto brigády organizoval komsomol, jenž se stal organizací sovětské mládeže a účast v něm byla povinná pro všechny od 14 do 28 let (Veber 2014: 209).

v průběhu 2. světové války. Avšak nebyli osvobozeni povolžští Němci, meschetští Turci a krymští Tataři. Po návratu etnik domů však nastal veliký problém. Jejich domovy byly dávno zabrané, deportované národy se neměly kde ubytovat, a tak docházelo ke konfliktům (Veber 2014: 163–164, 231; Taubman 2006: 282).

Objevují se diskuze, zda Chruščov ovlivnil nějakým zásadním způsobem období tání. Je zřejmé, že jeho kritika Stalina přispěla k destalinizaci. Nakolik to však bylo jeho cílem a jaké byly jeho motivy, můžeme hádat. Je možné, že měl v úmyslu ukázat pravou tvář sovětské historie, která byla podle něj zločinná. Nejspíš si uvědomoval, že je nutné přezkoumat sovětskou minulost za účelem pohnutí se kupředu (státu i sovětské společnosti). Kritikou Stalina chtěl také dosáhnout odstranění svých protivníků a tím získat politickou moc. Jeden důsledek destalinizace - propouštění vězňů - však nebyl v jeho kompetenci. Podle Bukovského⁵⁴ tání neprobíhalo shora, ale spíše prostřednictvím obyčejných lidí, kteří začali svět chápat jiným způsobem (Kenez 2006: 193; Veber 2014: 220–221).

Existuje mnoho dalších mechanismů, které ovlivňovaly vnitřní politiku. Některé měly dokonce významný vliv na formování zahraniční politiky. Pro mou práci je především důležité vyzbrojení sovětské armády. Chruščov se již od prvních momentů po smrti Stalina snažil o reformu vojenských sil, kterou chtěl prosadit pomocí kolektivního projednávání. Reformu se mu však podařilo prosadit až v roce 1955. Nelíbilo se mu, že je hlavní silou Sovětského svazu námořnictvo. Místo toho navrhoval věnovat peněžní prostředky na rozvoj letectva a raketového průmyslu⁵⁵. Finanční prostředky byly cíleně určeny na produkci bombardérů a raket

---

⁵⁴ Sovětský disident, jenž v letech 1963–1966 pořádal v Moskvě veřejné čtení poezie a poté demonstroval na podporu souzených disidentů (v pozdějších letech byl za to vězněn) (Ústav pro studium totalitních režimů [nedatováno]: 1).

⁵⁵ Admirál Kuzněcov s ním nesouhlasil. Podle něj bylo výhodnější dát peníze na rozvoj námořnictva. Když se Chruščovovi přestalo líbit, že mu Kuzněcov neustále oponuje, odvolal ho a nahradil ochotnějším admirálem Gorškovem (Veber 2014: 84–85).

země-vzduch. Po roce 1955 vznikly v Sovětském svazu čtyři výzkumná centra⁵⁶ zabývající se raketovým průmyslem. Nejprve byly vytvořeny rakety P - 5 (schopné zasáhnout Velkou Británií) a poté rakety P - 7 s dosahem sedm tisíc kilometrů (teoreticky schopné udeřit na USA). Velmocí ve výrobě raket se však SSSR stal až v roce 1961, když začala jejich průmyslová výroba (Veber 2014: 84–86). Přestože cílem Chruščova byla hlavně výroba jaderných zbraní, Sovětský svaz úspěchu dosáhl využitím mezikontinentální balistické střely na vynesení prvního umělého satelitu „Sputnik“ do vesmíru (Holloway 2006: 563). Dalším významným milníkem pak byl rok 1961, kdy se prvním člověkem ve vesmíru stal Rus Jurij Gagarin.

3.3 Shrnutí

Po smrti Stalina probíhal mocenský boj mezi členy kolektivního vedení. Vítězem se nakonec stal Nikita Chruščov, jenž se zároveň stal prvním tajemníkem komunistické strany a předsedou vlády. Skutečnou moc však nadále držel ústřední výbor komunistické strany, a tak si Chruščov vynutil předčasný XX. sjezd KSSS v únoru 1956. Na něm vyhlásil možnost výstavby socialismu prostřednictvím různých cest a přednesl tajný projev, v němž odhalil Stalinovy zločiny. Tím započala etapa destalinizace a zároveň druhá vlna tání, která v Sovětském svazu probíhala již od úmrtí Stalina. Důsledkem tání bylo například propouštění vězňů z Gulagu, posílení stranického aparátu, decentralizace řízení či návrat etnik do svých domovů. Tyto reformy měly za následek utvoření silné opozice uvnitř strany, která kritizovala Chruščova. Opozice se nakonec postavila proti Chruščovovi a v říjnu 1964 byl na zasedání prezidia ÚV sesazen.

---

⁵⁶ Korolevo, Jangelovo, Lavočkinovo a Mjatiščeva (Veber 2014: 85).

4 ZAHRANIČNÍ POLITIKA SSSR

Cílem této kapitoly je analyzovat jednotlivé příklady zahraničních politik Sovětského svazu za pomoci vnitropolitických procesů. Musím tedy zjistit, které vnitropolitické procesy ovlivnily danou zahraniční politiku, a jakým způsobem. Abych mohla zahraniční politiky analyzovat, tak se nejprve s nimi musím seznámit. První podkapitola je tudíž historickou exkurzí do let 1953–1964. Věnuje se celkovému pohledu na zahraniční politiku Sovětského svazu; zahraničně-politickým konceptům (hlavně tzv. mírovému soužití) a zájmům sovětské zahraniční politiky. Další podkapitoly se následně zabývají ukázkami zahraničních politik, které jsem si stanovila v úvodu práce - spřátelením Sovětského svazu s Jugoslávií, lidovou revolucí v Maďarsku, sovětsko-čínskou roztržkou a Kubánskou raketovou krizí. V jednotlivých podkapitolách jsou nejprve ukázky zahraničních politik rozebrány. Poté zjišťuji, které vnitropolitické procesy Sovětského svazu měly vliv na tyto zahraniční politiky a které nikoliv. Na závěr této kapitoly nakonec porovnáám zahraniční politiky prostřednictvím vnitropolitických procesů (které vnitropolitické procesy mají společné a které odlišné).

4.1 Historický nástin let 1953–1964

Institucionalizované vztahy mezi východoevropskými komunistickými vůdci a Moskvou byly narušeny smrtí Stalina a kritikou jeho osoby. Státy východní Evropy se začaly vyvíjet rozdílným způsobem, což mělo za následek i odlišnost diskursivních základů socialismu. Zrušení Informbyra v dubnu roku 1956 nakonec vedlo ke konci potřeby držet se jednoho sovětského modelu socialismu. Státy socialistického bloku mohly být i nadále dobrými spojenci, aniž by reprodukovaly sovětský model socialismu do detailu. Nový diskurs změnil sovětské

zájmy po celém světě. Sovětský svaz si uvědomoval, že by mohl být nápomocen desítkám zemí, které se snaží vymanit z koloniální nadvlády (Hopf 2006: 675).

Stalinova smrt byla na Západě vnímána jako možný zdroj zmatku a zároveň slabosti. Proto chtělo nové sovětské vedení dokázat potencionálním protivníkům, že Sovětský svaz je schopen a ochoten hájit vlastní zájmy a že se jeho identita oproti stalinistické době změnila. Výbuch první sovětské vodíkové bomby v srpnu 1953 následně ukázal, že Sovětský svaz je i nadále hlavní mocenskou silou. Sovětští vůdci zároveň chtěli naznačit celému světu, že zde začíná nová éra. Prvním symbolem zahraničně-politické změny bylo naléhání na čínské a korejské spojence, aby ukončili Korejskou válku⁵⁷. Druhým symbolem bylo opuštění vojenské základny ve Finsku, která sice pro Sovětský svaz nebyla důležitá, ale mohla se stát nástrojem sovětského nátlaku na Finsko. Nejvýznamnější změnou však bylo přijetí rakouské Státní smlouvy v květnu 1955, která z Rakouska vytvořila neutrální stát (Kenez 2005: 204).

Změna zahraničně-politické orientace se projevovala snahou vymanit Sovětský svaz z naprosté izolace a obnovením kontaktů a vztahů s určenými státy. V březnu 1953 uzavřel Sovětský svaz dohodu o ekonomické pomoci Pekingu. O rok později navštívil Chruščov ČLR⁵⁸, kde Mao Ce-tungovi slíbil rozsáhlou hospodářskou a vojenskou pomoc a předání sovětské základny Port Artur do rukou Číňanů. Rovněž v roce 1953 Sovětský svaz obnovil diplomatické styky s Izraelem, snažil se navázat vztahy s Jugoslávií (k normalizaci vztahů došlo v květnu 1955, kdy Chruščov a Bulganin navštívili Bělehrad) a vzdal se územních nároků vůči Turecku. Sovětský svaz se v roce 1955 snažil zabránit SRN vstupu do NATO, avšak neúspěšně. Výsledkem této události bylo v květnu téhož roku vytvoření vojenské aliance sovětského bloku prostřednictvím

---

⁵⁷ Ukončení Korejské války byl i záměr nového prezidenta Spojených států amerických Dwighta D. Eisenhowera (Kenez 2006: 204).

⁵⁸ Čínská lidová republika.

Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci (tzv. Varšavská smlouva⁵⁹). Pomocí této smlouvy Sovětský svaz legitimoval rozmístění svých vojenských jednotek na území sovětského bloku (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 303–304, 325–326).

Sovětská zahraniční politika je v rané post-stalinské éře úzce spojována s tzv. „*duchem Ženevy*“. Tento název se odvolává na summit vedoucích představitelů⁶⁰ Francie, Velké Británie, Sovětského svazu⁶¹ a Spojených států amerických, který se konal ve švýcarské Ženevě v červenci 1955⁶². Na tomto setkání se představitelé zemí dohodli na potřebě větší spolupráce. Na summitu se jednalo o několika důležitých otázkách - vyřešení německé otázky, otázky evropské bezpečnosti, otázky odzbrojení (Roberts 2005: 40–41) a otázky zlepšení vztahů mezi SSSR a USA⁶³ (Veber 2014: 98).

První náznaky destalinizace v otázkách zahraniční politiky se projevíly novým teoretickým konceptem „*mírového soužití*“ s kapitalistickými zeměmi, který se stal oficiální sovětskou doktrínou XX. sjezdu KSSS. Malenkov (a později Chruščov) si uvědomoval, že válku mezi jadernými mocnostmi není možné vyhrát. Mírové soužití však pro Sovětský svaz neznamenovalo, že by se SSSR spokojil s mocí, kterou v této době měl. Spíše to byl plán na rozšíření sovětského vlivu ve světě a zároveň snaha zmenšit mezinárodní napětí. Tento nový přístup zahrnoval několik zahraničně-politických plánů. Zároveň sovětské vedení chtělo nový přístup využít pro celý svět. Nejprve se snažilo najít „*modus vivendi*“ („způsob soužití“) s kapitalistickými zeměmi, především Spojenými státy americkými. Dále bylo sovětské vedení ochotno

---

⁵⁹ Zakládajícími členy byly Albánie, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz.

⁶⁰ Francii zastupoval předseda vlády Edgar Faure, Velkou Británii předseda vlády Anthony Eden a Spojené státy americké prezident Dwight Eisenhower (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 327).

⁶¹ Sovětský svaz zastupovala čtyřčlenná delegace složená z Bulganina, Molotova, Chruščova a Žukova (Veber 2014: 97).

⁶² První schůzka nejvyšších představitelů států od konce 2. světové války. Z praktického hlediska toho na summitu nebylo moc dosaženo, spíše se jednalo o setkání představitelů států v duchu přátelství (Roberts 2005: 40–41).

⁶³ Sovětský svaz navrhoval zrušení NATO a Varšavské smlouvy (Veber 2014: 98).

přehodnotit povahu sovětské kontroly nad mezinárodním komunismem a tím umožnit určitou míru nezávislosti (což brzy přineslo značné problémy). Třetím zájmem zahraničně-politického konceptu bylo rozšíření sovětského vlivu do nerozvinutého světa prostřednictvím pomoci chudým. Posledním plánem bylo navýšení vojenské síly, čímž by se zvýšil sovětský vliv po celém světě (Kenez 2006: 203–204).

Kritika stalinistické éry na XX. sjezdu KSSS započala vlnu nepokojů v sovětském bloku. Účastníci demonstrací žádali okamžitou změnu režimu a systému. První nepokoje vypukly v Polsku v červnu 1956, následovaly manifestace v Maďarsku, jež vyústily v národní revoluci. Až zásah sovětských vojenských sil a změna maďarského vedení ukončily revoluci. Tyto události nadlouho narušily stabilitu východního bloku. Rovněž čínskému vedení se nelíbila kritika Stalina, a tak se čínsko-sovětské vztahy začaly zhoršovat (Reiman, Luňák 2000: 23–24). V roce 1958 byl duch Ženevy zapomenut a opět začínala další etapa studené války. V listopadu 1958 Chruščov vydal Berlínské ultimátum. V něm bylo napsáno, že v případě nestažení vojsk spojenců ze Západního Berlína Sovětský svaz podepíše smlouvu s NDR a tím NDR získá kontrolu nad východní částí Berlína a přístupovými cestami do západní části. Berlínské ultimátum však bylo západními státy odmítnuto. Řešení situace nakonec pokračovalo při návštěvě Chruščova v USA v září 1959, kde Chruščov ultimátum zrušil. Řešení německé otázky mělo pokračovat na konferenci v Paříži v květnu 1960. K této konferenci však nedošlo, neboť těsně před jejím zahájením 1. května 1960 sovětská protiletadlová obrana sestřelila americké špionážní letadlo. Nakonec v srpnu 1961 Chruščov vyřešil německou otázku tím, že nechal postavit okolo celého Západního Berlína berlínskou zeď (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 331–333; Taubman 2006: 286–287). V létě a na podzim roku 1962 vyvrcholila krize americko-sovětských vztahů. Sovětský svaz tajně rozmístil na Kubě jaderné rakety schopné zasáhnout americké území. Americké letecké síly to však

odhalily a vypukla tzv. Kubánská raketová krize (Taubman 2006: 287), o které budu psát níže.

4.2 Spřátelení s Jugoslávií

V roce 1948 došlo k roztržce mezi Sovětským svazem, reprezentovaným Josifem Stalinem, a Federativní lidovou republikou Jugoslávie (FLRJ), zastupovanou Josipem Titem. Tento svár znamenal první krizi východního bloku a zároveň první mezinárodní prohru stalinismu. Aby se zabránilo odchodu dalších zemí ze sovětského bloku, Stalin využil nátlaku na ostatní státy a donutil je přijmout sovětský model do všech oblastí společenského života. Státy se tak vzdaly hledání nových cest k socialismu a přijaly veškeré sovětské zkušenosti (Kotyk 2009: 62–63). Po smrti Stalina se mohlo zdát, že znovu může dojít ke spřátelení mezi Jugoslávií a Sovětským svazem. Ve skutečnosti to však nebylo tak jednoduché. Bariérou byl autonomní vývoj Jugoslávie, který probíhal od rozkolu. Navíc se v Jugoslávii vyvíjel socialismus odlišným způsobem, než tomu bylo v zemích sovětského bloku. Tito si nadto uvědomoval, že Jugoslávie nyní zaujímá výhodné místo mezi Východem a Západem⁶⁴ a je potřeba toho nadále využívat (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 451).

V červnu 1953 sovětský ministr zahraničí Vjačeslav Molotov informoval jugoslávského velvyslance v Moskvě Dragoje Djuriće, že Sovětský svaz chce opět normalizovat vzájemné vztahy a že do Jugoslávie pošlou svého diplomata. Jugoslávie však v této době s normalizací vztahů nesouhlasila. Nejprve po Sovětském svazu chtěla, aby odvolal veškerá obvinění vůči FLRJ a jugoslávskému vedení. Další podmínkou bylo odškodnění za vynucenou izolaci od ostatních

---

⁶⁴ Po vyloučení Jugoslávie z Informbyra dostávala Jugoslávie hospodářskou pomoc ze Spojených států amerických (Brown 2011: 263).

socialistických zemí (Šesták a kol. 2001: 523). Tyto podmínky se však části sovětského vedení nelíbily. Molotov se nechtěl zříci odsouzení Jugoslávie Stalinem, neboť v Jugoslávii i nadále viděl kapitalistický stát, se kterým by Sovětský svaz neměl mít pevné vazby. Proto bylo rozhodnuto, že vznikne zvláštní skupina, která se bude zabývat jugoslávským systémem. Tato skupina nakonec zjistila, že Jugoslávie i nadále zůstala socialistickou zemí, avšak některé její reformy je potřeba blíže prozkoumat. Následně proběhlo jednání mezi Chruščovem a ostatními zeměmi sovětského bloku, zdali souhlasí s normalizací vztahů s Jugoslávií. Jedinou zemí, která byla proti, byla Albánie (Veber 2014: 95).

V červnu 1955 do Bělehradu dorazila delegace⁶⁵, kterou vedli Chruščov a Bulganin. Sovětští lídři se Jugoslávii omluvili za roztržku způsobenou Stalinem⁶⁶ a jako omluvu navrhli Jugoslávii poskytnutí úvěrů a půjček ve výši téměř 200 milionů dolarů⁶⁷ (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 451). V závěrečném prohlášení byl vysloven návrh „vzájemného respektování a nevměšování do vnitřních záležitostí z jakýchkoli důvodů - hospodářského, politického nebo ideologického rázu -, neboť otázky vnitřního zřízení, rozdílnosti společenských soustav a rozdílnosti konkrétních forem rozvíjení socialismu jsou výhradně záležitostí národů jednotlivých zemí“ (Kotyk ed. 1962: 504). Normalizaci vztahů mezi oběma zeměmi však pokazila v druhé polovině 50. let revoluce v Maďarsku. Jugoslávské komunistické vedení nesouhlasilo s řešením revoluce v Maďarsku vojenskou intervencí. Nakonec se však rozhodlo se Sovětským svazem spolupracovat poté, co Maďarsko vyhlásilo, že nechce reformovat maďarský komunismus. Jugoslávské vedení totiž souhlasilo, že v čele Maďarska by měl stát komunistický reformátor (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 452). K normalizování vztahů mezi

---

⁶⁵ Příjezd sovětské delegace do Bělehradu doprovázely veřejné protisovětské demonstrace, jež protestovaly proti jejich příjezdu (Veber 2014: 96).

⁶⁶ Ve skutečnosti Chruščov obvinil ze všech dříve způsobených chyb Beriju (Kenez 2006: 206).

⁶⁷ Jediným výsledným úspěchem bylo to, že došli k závěru, že k socialismu mohou dojít různými cestami (Veber 2014: 96).

komunistickými stranami SSSR a FLRJ došlo při návštěvě Tita v Sovětském svazu v červnu 1956. Rovněž státy východního bloku postupně normalizovaly vlastní vztahy s Jugoslávií (Kotyk 2009: 95–96).

Zatímco v době Stalina byl Titův socialismus chápán jako nebezpečný, v roce 1955 byl jugoslávský socialismus považován za přijatelně odlišný od sovětského modelu. Vzhledem k tomu, že Moskva byla světovým centrem komunismu, tak byla z pohledu Sovětského svazu Jugoslávie podřízená tomuto centru. Jugoslávie byla v této době chápána jako „mladší slovanský bratr“ ruského národa. Toto bratrství tak pomohlo zmírnit obavy z odchylek od sovětského modelu (Hopf 2006: 676). Jugoslávie nemohla být znovu postavena na úroveň sovětských satelitů. Od opětovného spřátelení byla považována za spojence, který však ne vždy podporoval sovětský postoj na mezinárodní scéně. Skutečnost, že Tito mohl uplatňovat nezávislou politiku a stále byl uznáván jako komunist, chápali ostatní východoevropští lídři jako možnost mít také větší svobodu při rozhodování (Kenez 2006: 206).

Nyní se zaměřím na vnitropolitické procesy SSSR, které ovlivnily tuto zahraniční politiku - spřátelení Sovětského svazu s Jugoslávií. V předešlé kapitole jsem jako čtyři hlavní procesy uvedla proměnu vládnutí, ideologickou transformaci režimu, vznik vlivových struktur a destalinizaci. Proměna vládnutí (a vznik kolektivního vedení) po smrti Stalina měla významný vliv na tuto zahraniční politiku. Jak jsem se již výše zmínila, jediným, kdo nesouhlasil s navázáním kontaktů s Jugoslávií, byl Molotov. Vzhledem k tomu, že v Sovětském svazu fungovalo kolektivní vedení, tak rozhodnutí o znovunavázání kontaktů s Jugoslávií záviselo na kolektivu lídrů, nikoliv na jediném člověku. Kdyby však po smrti Stalina nevzniklo kolektivní vedení a nástupcem Stalina se stal Molotov, tak je možné, že by k žádnému navázání kontaktů nedošlo, neboť Molotov nepovažoval Jugoslávii za vhodný stát k navázání pevných vazeb (považoval Jugoslávii za kapitalistický stát).

Na tomto příkladu zahraniční politiky se také částečně projevuje ideologická transformace režimu. Podle Skillinga můžeme v tomto období považovat Sovětský svaz za kvazi-pluralistický posttotalitarismus, který se vyznačuje neshodami mezi politickým vedením. To je opět případ protikladných názorů Molotova a ostatních (především Chruščova) ohledně spřátelení s Jugoslávií. Třetím procesem, který má často vliv na zahraniční politiku, jsou vlivové struktury a mechanismy - v Sovětském svazu je to především stranický aparát. V tomto případě se však nedomnívám, že by měl stranický aparát výrazný vliv na tento příklad zahraniční politiky, neboť v době navazování kontaktů byla jeho moc omezená. Až po XX. sjezdu KSSS došlo k posílení jeho pravomocí, což bylo v době, kdy již byly vzájemné vztahy obou států normalizovány.

Posledním procesem ovlivňujícím zahraniční politiku je destalinizace. Destalinizaci můžeme nepochybně zařadit mezi vnitropolitické procesy, které ovlivnily spřátelení s Jugoslávií. Smrt Stalina a první vlna tání/destalinizace byla základním podnětem k vytvoření myšlenky o opětovném navázání kontaktů. Destalinizace navíc umožnila, že se Sovětský svaz omluvil Jugoslávii za předchozí roztržku a za následnou izolaci ze strany socialistických států. V Jugoslávii mezitím došlo k výstavbě socialismu, který byl odlišný od sovětského modelu. Sovětský svaz to však nepovažoval za problematické (bránící navázání vztahů), neboť se vedení SSSR rozhodlo, že v rámci destalinizace umožní i celému východnímu bloku výstavbu socialismu odlišným způsobem.

4.3 Revoluce v Maďarsku

Revoluci v Maďarsku předcházela krize totalitního režimu, která vypukla v roce 1953. V červnu tohoto roku sovětské vedení povolalo do Moskvy Mátyáse Rákosiho, prvního tajemníka Maďarské strany

pracujících (MSP) a předsedu vlády, a další představitele maďarské vlády⁶⁸. Během třídních rozhovorů sovětské vedení zkritizovalo Rákosiho způsob vlády i jeho osobní charakter a donutilo ho k odstoupení⁶⁹ z funkce předsedy vlády. Rákosi měl i nadále zůstat v čele strany. Na postu předsedy vlády ho měl nahradit Imre Nagy⁷⁰. Jmenování Nagye do funkce pomohlo zažehnat nepokoje, které vypukly na jaře 1953 v maďarských městech Csepel, Ozd a Diosgyor (Kramer 1998: 175). Nagy se také zasloužil o program nové výstavby socialismu, jenž měl snížit nátlak na rolníky. Na jaře 1955 byl Malenkov donucen podat žádost o odvolání z funkce předsedy vlády SSSR. Změny v sovětském vedení využil Rákosi, který ihned nařkl Nagye z revizionismu. Na plénu MSP následně došlo za účasti sovětského zástupce Michaila Suslova⁷¹ k vnitropolitickému boji o moc. Nagy byl donucen odstoupit z funkce předsedy vlády a rovněž byl vyřazen z politbyra i MSP. Nástupcem v nejvyšší funkci státu se stal András Hegedüs (Nálevka 2007: 20).

XX. sjezd KSSS otevřel v roce 1956 prostor pro vyjadřování potlačovaného rozhořčení v Maďarsku. V březnu byl založen tzv. Petöfiho kroužek, diskusní fórum při mládežnické komunistické organizaci. Na konci dubna 1956 sovětský velvyslanec v Budapešti Jurij Andropov informoval presidium KSSS o dalekosáhlém dopadu XX. sjezdu KSSS na náladu maďarské veřejnosti a o téměř žádné reakci maďarského systému na tuto situaci. Andropov rovněž vyzval prezidium KSSS k poskytnutí podpory a pomoci Rákosimu. Do Maďarska byl opět vyslán Michail Suslov, aby se sešel s Andropovem a vedením Maďarské strany pracujících. Suslov následně prezidium KSSS ujistil, že neexistuje žádná nespokojenost s vedením MSP. Opozice vůči Rákosimu sice existuje v ústředním výboru MSP, ale je to skupina, která podporuje Imre Nagye. Je proto důležité zaměřit se na posílení postavení Rákosiho, aby se

---

⁶⁸ Návštěvy v Moskvě se zúčastnil Ernő Gerő, András Hegedüs, István Dobi a Imre Nagy (Nálevka 2007: 19).

⁶⁹ Na odstoupení trval především Chruščov a Berija (Nálevka 2007: 19).

⁷⁰ Nagye prosazoval Malenkov (Nálevka 2007: 19).

⁷¹ Hlavní ideolog komunistické strany Sovětského svazu (Crozier 2004: 170).

předešlo případným problémům na plénu ÚV MSP, které se bude konat v červenci (Kramer 1998: 176–177).

Na plénu ÚV MSP v červenci 1956 byl nakonec Rákosi donucen podat demisi. Na jeho místo ve vedení MSP byl dosazen Ernő Gerő, který pokračoval v nastolené Rákosiho linii. Tato výměna se však maďarské veřejnosti nelíbila. Maďaři požadovali přijetí desetibodového memoranda Petöfiho kroužku⁷², které by změnilo současnou situaci v zemi. Na podzim roku 1956 se situace v Maďarsku začala přiostrřovat. Nejprve 6. října při manifestačním pohřbu ostatků Lászla Rajky⁷³ proběhla demonstrace, jejíž členové odmítali stalinistický režim (Nálevka 2007: 23–24). 23. října 1956 proběhla v Budapešti manifestace deseti tisíců studentů a intelektuálů, kteří tím chtěli vyjádřit svůj nesouhlas se stalinistickými vůdci a sovětskou nadvládou. Ve svých „šestnácti bodech“ se snažili prosadit, aby: Ernő Gerő odstoupil z funkce prvního tajemníka MSP; do úřadu byl znovu dosazen Imre Nagy; byla stažena sovětská vojska z maďarského území; Maďarsko dosáhlo nezávislosti a rovnosti s ohledem na Sovětský svaz (Granville 2001: 1056). Původně studentská demonstrace se přeměnila v demonstraci přibližně 200 tisíc obyvatel Budapešti. K uklidnění situace byl politbyrem vyzván dokonce i Imre Nagy, avšak ani jeho projev neuklidnil frustrovaný dav⁷⁴. K demonstrantům se následně přidali i vojáci. Proti nim pak střelbou zasáhli jednotky státní bezpečnosti a tím začal násilný ozbrojený střet.

---

⁷² „Memorandum požadovalo: a) svolání mimořádného zasedání ÚV za účasti Imre Nagye; b) přezkoumání hospodářské situace země a vypracování skutečně reálného projektu druhé pětiletky; c) rozvoj socialistické demokracie a zavedení samosprávy na závodech; d) dosazení Imre Nagye do vedoucí funkce; e) odstranění M. Rákosiho a zdůraznění jeho osobní odpovědnosti za porušování socialistické zákonnosti; f) veřejný soud s M. Farkasem; g) revize nesprávných rezolucí ÚV, zejména rezoluce o Petöfiho kroužku z 30. června; h) veřejná publikace všech důležitých státních rozhodnutí; ch) zásadní revize sovětsko - maďarských vztahů; i) demokratizace mládežnického hnutí“ (Nálevka 2007: 23–24).

⁷³ László Rajk byl ministrem vnitra v roce 1948 a ministrem zahraničí v letech 1948–1949. Během rozsáhlé aféry roku 1949 byl „odsouzen za trockistické spiknutí, špionáž pro Jugoslávii a západní imperialisty a téhož roku spolu s dalšími „spiklenci“ popraven“ (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 265).

⁷⁴ Demonstranti nejdříve strhli bronzovou sochu Stalina, potom obléhali budovy stranického tisku a rozhlasu (Nálevka 2007: 26).

Ve stejnou dobu byla zformována nová vláda v čele s Nagyem a bylo rozhodnuto o stanném právu. Vzhledem k tomu, že maďarská armáda už v podstatě nefungovala, Ernő Gerő požádal velvyslance Andropova o zásah sovětských vojsk na základě Varšavské smlouvy. Vedení Sovětského svazu⁷⁵ odsouhlasilo jeho žádost, vojenskou intervenci. Imre Nagy souhlasil s využitím sovětských vojsk, avšak odmítl podepsat zvací dopis. Ten nakonec dodatečně podepsal bývalý předseda vlády Hegedüs (Nálevka 2010: 78–80). 24. října 1956 vjeli do Budapeště vojáci dvou mechanizovaných divizí v Maďarsku a založili své hlavní centrum v budově ministerstva obrany. Tyto jednotky brzy následovaly další, a to mechanizovaná divize se sídlem v Rumunsku a dvě divize ze Zakarpatského vojenského okruhu na Ukrajině. Zásah sovětské armády se však ukázal neúčinný a kontraproduktivní a měl negativní vliv na náladu místních obyvatel. Přestože maďarští vojáci a bezpečnostní síly měli fungovat po boku sovětských jednotek, spousta jejich členů přeběhla na stranu demonstrantů. V důsledku toho se boje vystupňovaly, postupně se transformovaly do krvavých střetů a celé to přerostlo v revoluci (Kramer 1998: 184–185).

Během následujících dní Nagy změnil svůj pohled na celou situaci. Požadoval stažení sovětských vojsk a zrušil státní bezpečnost. Na přelomu října a listopadu 1956 i nadále probíhaly v Maďarsku stávky. Revoluční skupiny vyhlásily požadavek na národní suverenitu a odchod státu z Varšavské smlouvy. Nagy s jejich požadavkem souhlasil. Vyhlásil neutralitu⁷⁶ Maďarska a odchod z Varšavské smlouvy. Maďarská strana práce byla transformována na Maďarskou socialistickou dělnickou stranu. Tyto události zapříčinily, že se sovětské vedení domluvilo na vytvoření nové vojenské intervence pod názvem „operace Vichr“. Ve stejné době se v Moskvě uskutečnilo setkání vedoucích komunistických představitelů

---

⁷⁵ S použitím vojenských sil nesouhlasil A. Mikojan. Chtěl raději využít diplomacii a to prostřednictvím I. Nagye (Nálevka 2010: 80).

⁷⁶ Maďarsko doufalo, že pokud vyhlásí neutralitu, tak získá podporu ze Západu a tím dojde ke zmenšení tlaku ze strany SSSR. Západ však revoluci nepodporoval (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 368).

východního bloku a Číny, které spolu se SSSR odsouhlasilo vojenskou intervenci v Maďarsku⁷⁷ (Nálevka 2007: 30–32).

4. listopadu 1956 byla v Szolnoku s povolením sovětského vedení vytvořena nová maďarská vláda v čele s Jánosem Kádárem. Sovětská vojska se mezitím snažila potlačit revoluci, což však nebylo snadné. Neúnavné boje trvaly až do 11. listopadu. V průběhu revoluce bylo zabito 7 tisíc sovětských vojáků a 25 tisíc Maďarů. Ukončení revoluce bylo spojeno s následným zatýkáním a represemi, které trvaly až do roku 1959. Předseda vlády Imre Nagy byl donucen odstoupit a v roce 1958 byl popraven. V květnu 1957 byla mezi Maďarskem a Sovětským svazem podepsána vojenská smlouva, která zahrnovala veškeré aspekty pobytu sovětských vojenských složek na území Maďarska (Kotyk 2009: 121; Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 373).

Nyní se podívám na vnitropolitické procesy SSSR, které ovlivnily zahraniční politiku - vojenskou intervenci v Maďarsku. V předešlé kapitole jsem jako čtyři hlavní procesy uvedla proměnu vládnutí, ideologickou transformaci režimu, vznik vlivových struktur a destalinizaci. Proměna vládnutí (a vznik kolektivního vedení) po smrti Stalina měla vliv na vojenskou intervenci, neboť rozhodnutí o vyslání sovětských vojsk vzešlo z kolektivního rozhodnutí sovětského vedení. V tuto dobu ještě existovalo kolektivní vedení, a tak o vojenské intervenci rozhodovali všichni členové politbyra ÚV KSSS a ne jeden člověk. Je ovšem sporné, zdali by v případě vedení SSSR jedním mužem byla tato zahraniční politika realizována jinak či naprosto stejně (v případě Chruščova se odvážím tvrdit, že by k vojenské intervenci stejně došlo). Co se týká ideologické transformace režimu, přeměna Sovětského svazu na kvazi-pluralistický posttotalitarismus neměla vliv na zahraniční politiku. Podle Skillinga by v takovém politickém režimu mělo docházet k neshodám (konfliktu) mezi

---

⁷⁷ Účast rumunských a bulharských vojenských jednotek na vojenské intervenci byla sovětským vedením odmítnuta. Chruščov s Malenkovem si také nechali návrh na intervenci odsouhlasit Jugoslávii, která se nejprve zdráhala, ale nakonec to odsouhlasila (Nálevka 2007: 32–33).

politickým vedením. V případě rozhodnutí o vojenské intervenci tomu však nebylo (částečně proti byl A. Mikojan, který navrhoval řešení problémů diplomatickou cestou).

Třetím procesem, který má často vliv na ZP, jsou vlivové struktury a mechanismy - v Sovětském svazu je to především stranický aparát. V tomto případě sehrál svou roli a měl vliv na zahraniční politiku, i když revoluce v Maďarsku a následná vojenská intervence se odehrály ještě před uskutečněním reformy, která posílila pravomoci stranického aparátu. Jak jsem se již výše zmínila, stranický aparát měl vliv na odsouhlasení první vojenské intervence (kterou si vyžádala maďarská vláda) a rovněž na vyhlášení druhé vojenské intervence, protože na obou rozhodnutích se podílelo politbyro ÚV KSSS. Posledním procesem ovlivňujícím zahraniční politiku je destalinizace. Destalinizaci můžeme považovat za nejdůležitější vnitropolitický proces, které ovlivnil vojenskou intervenci v Maďarsku. Dá se totiž říci, že destalinizace je hlavním viníkem revoluce v Maďarsku a tím pádem i následné vojenské intervence. XX. sjezd KSSS a druhá vlna tání/destalinizace byla základním podnětem k otevření prostoru pro kritiku (i prostřednictvím kultury) a vyjádření potlačovaného rozhořčení z maďarského politického systému, stalinistického vedení, útlaku ze strany Sovětského svazu a jeho vojenských jednotek na území Maďarska. Všechny tyto skutečnosti se maďarské veřejnosti nelíbily. Destalinizace Maďarům umožnila vidět všechny chyby a zároveň chtít změny, které by mohly vést k nezávislosti. Proto vypukly nepokoje, následně se transformovaly v revoluci a na tuto situaci už musel reagovat samotný Sovětský svaz.

4.4 Sovětsko-čínská roztržka

XX. sjezd⁷⁸ komunistické strany Sovětského svazu položil ideologický základ pro neshody, které otřásly čínsko-sovětským partnerstvím v nadcházejících letech. Navíc samotná destalinizace a kritika Stalina hrozily podkopáním pozice Mao Ce-tunga⁷⁹ na domácí scéně. Na jaře a v létě roku 1956 se předseda⁸⁰ pokusil omezit rozsah kritiky a příležitost diskuze ve straně, ale nepotlačil je úplně. XIII. sjezd komunistické strany Číny (KSC) konaný v září 1956 představil politický obrat a kontrolu nad jeho politickými činy. Přesto se i nadále Mao těšil výsadnímu politickému postavení mezi čínským vedením. Následující události v Polsku a Maďarsku na podzim 1956 byly výsledkem Chruščovovy kritiky stalinistických metod vlády a přiměly čínského vůdce přehodnotit destalinizaci. Na jaře roku 1957 byl Mao přesvědčen, že politická liberalizace zabrání takovým nepokojům, jaké jsou v sovětském bloku, a tak začal více podporovat Hnutí Sta květů. Toto hnutí mělo využít odborných znalostí členů komunistické strany, technických odborníků a byrokratů ke zlepšení čínského politického systému. Jejich kritika⁸¹ se však ukázala mnohem závažnější, než Mao očekával, a proto se vedení komunistické strany Číny zbavilo narůstajícího nesouhlasu s anti-pravicovou kampaní. Neúspěch Hnutí Sta květů přesvědčil čínského vůdce, že destalinizace je nesprávná a že Čínská lidová republika dosáhne většího ekonomického a politického rozvoje, když bude pokračovat v revolučním stalinistickém modelu. Tímto rozhodnutím došlo k odlišnému politickému vývoji, než tomu bylo v Sovětském svazu (Lüthi 2008: 46–47).

---

⁷⁸ K tajnému projevu se čínské vedení vyjádřilo velice odmítavě. Stalina odmítli kritizovat, neboť ho považovali za velkého vůdce a pravověrného marxistu-leninistu. Rovněž odmítli tvrzení, že existují pouze dvě velmoci (USA a SSSR). Čína se prohlásila velmocí a podle toho vypadala její zahraniční politika (Veber 2014: 143).

⁷⁹ Mao Ce-tung se často nechával oslovovat „Velký kormidelník“ (Service 2009: 292).

⁸⁰ Mao Ce-tung byl předsedou Komunistické strany Čínské lidové republiky.

⁸¹ Mao chtěl, aby se členové strany navzájem kritizovali a docházelo i k sebekritice. Když se však kritika dotkla základů samotného systému, tak se mu to nelíbilo. Prostřednictvím vzniklé kritiky se chtěl zbavit členů strany, kteří se stavěli proti režimu (Brown 2011: 389).

Výsledkem XX. sjezdu KSSS byla změna povahy čínsko-sovětských vztahů. Mao i nadále na veřejnosti tvrdil, že Moskva je centrem socialistického tábora. Ve skutečnosti však věřil, že on sám má lepší kvalifikaci k nařizování podmínek vztahů mezi socialistickými státy. Čína sama sebe začala na domácí scéně prezentovat jako nejkvalifikovanějšího kandidáta na lídra v komunistickém světě. V očích veřejnosti to však vypadalo, že čínsko-sovětské vztahy v letech 1956–1957 probíhají hladce. Sovětský svaz stále poskytoval ČLR rozsáhlou ekonomickou a vojenskou pomoc a Čína veřejně potvrdila vedoucí postavení SSSR v mezinárodním komunistickém hnutí. V listopadu 1957 Mao navštívil Moskvu, aby se zúčastnil čtyřicátého výročí Velké říjnové revoluce. Na setkání vedoucích představitelů komunistických stran ze socialistických zemí vyzval Mao ostatní představitele, aby uznali vůdčí roli Sovětského svazu. Tím, že předseda KSC vyzval ostatní státy k uznání svrchovaného postavení Sovětského svazu, postavil sám sebe do pozice „soudce z vyššího soudu“, což mělo značit, že má morálně nadřazené postavení a že legitimita moskevského vedení závisí na jeho schválení. Rovněž na tomto setkání Mao zdůraznil, že komunisté by neměli být vystrašeni vyhlídkou na nukleární válku⁸² s imperialisty, ale měli by si uvědomit, že taková válka by přinesla konec imperialistů. Maovo prohlášení byl záměrný útok na Chruščovův politický koncept mírového soužití se Západem (Jian 2001: 68, 70–71).

V následujícím roce při návštěvě Chruščova v Číně, když se oslavovalo desetileté výročí státu, Velký kormidelník odmítl myšlenku, že by v čínských přístavech kotvily sovětské ponorky a na čínském území existovaly vysílačky, jejichž prostřednictvím by fungovalo rádiové spojení se sovětským námořnictvem. V roce 1959 jim na oplátku Sovětský svaz odmítl dodat atomovou bombu. Maovi se také nelíbilo americko-sovětské

---

⁸² „Svět má 2 miliardy 700 tisíc lidí, pravděpodobně by zemřela třetina, nebo dokonce více, pravděpodobně by zemřela polovina...ale byla by tu další polovina; imperialisté by byli zasaženi kompletně, (a) celý svět by byl socialistický; a po několika letech, by zde znovu byli 2 miliardy 700 tisíc lidí, pravděpodobně více“ (Lüthi 2008: 77).

politické sblížení, které bylo výsledkem návštěvy Chruščova v USA. Během poslední Chruščovovy návštěvy Číny v říjnu 1959 se vzájemné nepřátelské vztahy vyostřily. Chruščovovi se nelíbil pohraniční konflikt, který vznikl mezi Indií⁸³ a Čínou, a tak to dával Maovi najevo. Vzájemným vztahům také neprospělo, když se Chruščov začal zajímat o americké zajatce, kteří byli uvězněni v Číně⁸⁴ (Brown 2011: 395–396).

Později na jaře roku 1960 se Komunistická strana Sovětského bloku i Komunistická strana Číny vyjadřovaly, že je nutné zlepšit vzájemné vztahy a překonat obtíže, které mezi státy nastaly. Čína se však zároveň snažila vnutit Sovětskému svazu svůj ideologický přístup (Li; Xia 2008: 547). V červenci téhož roku se Sovětský svaz rozhodl poslat zpět do vlasti 1400 odborníků, kteří v Číně pracovali. Jako hlavní důvod byla uvedena propaganda Komunistické strany Číny zaměřená proti Komunistické straně Sovětského svazu. V tomto roce také ustal obchod⁸⁵ mezi oběma zeměmi a ze Sovětského svazu byli vyhoštěni 3 čínští diplomaté a 2 obyvatelé Číny. Tato událost udělala sovětsko-čínský spor veřejným (Lüthi 2008: 174–175, 244). K vyvrcholení sovětsko-čínské roztržky přispěl i teritoriální konflikt o hraniční linii mezi Sovětským svazem a Čínou. Mao vyjádřil požadavek na území v asijské části SSSR⁸⁶ (přibližně 1,5 mld. km²), která byla součástí Číny v 19. století. Chruščov nejprve souhlasil s tajným vyjednáváním, požadavky Číny se mu však v dalších letech zdály nesmyslné (Veber 2014: 148).

Nyní se zaměřím na vnitropolitické procesy SSSR, které ovlivnily zahraniční politiku - sovětsko-čínskou roztržku. V předešlé kapitole jsem

---

⁸³ Sovětský svaz zaujal v pohraničním konfliktu neutrální postoj, což se ČLR nelíbilo. Podle nich Sovětský svaz nedodržel zásadu pomáhat při mezinárodních konfliktech socialistickým státům (Reiman, Luňák 2000: 34).

⁸⁴ Na předešlé návštěvě Spojených států amerických dal Chruščov prezidentu Eisenhowerovi slib, že v Číně zjistí aktuální poměry uvězněných Američanů (Brown 2011: 396).

⁸⁵ Pozastavení vzájemného obchodu zvýšilo problémy čínského hospodářství, které se s obtížemi potýkalo již od Velkého skoku vpřed (Brown 2011: 397).

⁸⁶ Území na Dálném východě bylo po podepsání Něrčinské smlouvy v roce 1858 součástí Číny. Po opiové válce připadlo díky novým smlouvám (podepsaných 1858 a 1860) Carskému Rusku (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 334).

jako čtyři hlavní procesy uvedla proměnu vládnutí, ideologickou transformaci režimu, vznik vlivových struktur a destalinizaci. Proměna vládnutí (a vznik kolektivního vedení) po smrti Stalina neměla vliv na roztržku mezi Sovětským svazem a Čínskou lidovou republikou. V této době již neexistovalo kolektivní vedení v pravém slova smyslu (tzn., že o moc se již nedělilo více lídrů). Vůdcem byl Chruščov, i když jeho moc byla omezená stranickým aparátem. V tomto období se tedy jedná spíše o epochu modifikovaného kolektivního vedení. Sovětsko-čínskou roztržku neovlivnila proměna vládnutí, ale spíše skutečnost, že Stalin zemřel.

Na tomto příkladu zahraniční politiky se však projevuje ideologická transformace režimu. Změna režimu z totalitního na posttotalitní (přesněji na kvazi-pluralistický posttotalitarismus) byla jednou z hlavních příčin, proč k roztržce došlo. Mao Ce-tung nesouhlasil se způsobem, jakým se v Sovětském svazu v tomto období vládlo. Nelíbila se mu politická liberalizace, politický koncept mírového soužití se Západem ani způsob budování socialismu. Těmto změnám se bránil a považoval je za nevhodné. Podle Mao Ce-tunga byl stalinistický model mnohem výhodnější (především pro něj jako vůdce), a tak v něm nadále pokračoval. Odlišné politické modely a tím pádem odlišné politické režimy zapříčinily rozdílný vývoj v obou zemích. To poté způsobilo vzájemné konflikty a nakonec i samotnou roztržku.

Třetím procesem, který má často vliv na ZP, jsou vlivové struktury a mechanismy - v Sovětském svazu je to především stranický aparát. V tomto případě měl stranický aparát vliv na zahraniční politiku, neboť k roztržce mezi Sovětským svazem a Čínou došlo až po Chruščovově reformě, tedy poté, co byly touto reformou posíleny pravomoci stranického aparátu. Stranický aparát přispěl k roztržce, neboť se mu nelíbilo, že Komunistická strana Číny využívá propagandu ke kritice Komunistické strany Sovětského svazu. Stranickému aparátu se také nelíbila linie, kam směřovala čínská ideologie ani snaha Mao Ce-tunga být hlavní mocenskou silou v komunistickém světě.

Posledním procesem ovlivňujícím zahraniční politiku je destalinizace. Destalinizaci můžeme považovat za další hlavní příčinu, proč k roztržce došlo. Dá se rovněž říci, že destalinizace je hlavním viníkem roztržky. Na XX. sjezdu KSSS Chruščov zkritizoval Stalina a jeho politické činy. To se však Mao Ce-tungovi ani zbytku čínského vedení nelíbilo, protože Stalina nekriticky podporovali. Stalin byl pro ně nástupcem Lenina, na kterého se nesmí „sáhnout“. Destalinizace podkopala nejen postavení Stalina, ale málem i postavení čínského vůdce. V ČLR se otevřel prostor pro kritiku režimu i samotného předsedy, což však Mao brzy zatrl. Není se tedy co divit, že destalinizaci považoval za nekorektní a škodlivou.

4.5 Kubánská raketová krize

Kubánská revoluce⁸⁷ se stala významným faktorem v sovětské domácí politice. Sovětské vedení, elity a dokonce i laická veřejnost (především vzdělaná mládež) sympatizovaly s Castrem⁸⁸. Lidé očekávali, že v zemích třetího světa dojde k antiimperialistickým revolucím, a proto se Chruščov rozhodl takovým zemím pomoci. Chruščov se však obával, že Spojené státy americké donutí Sovětský svaz opustit některé regiony a to byl pravděpodobně důvod k rozmístění sovětských raket na Kubě⁸⁹. Dalším důvodem byla snaha zlepšit sovětské postavení v rámci rovnováhy sil. V této době totiž existovala jaderná nerovnováha mezi USA a SSSR. Spojené státy americké rozmístily své rakety v blízkosti sovětských hranic⁹⁰. Tyto rakety byly navíc kvalitativně i kvantitativně lepší než sovětský arzenál. Chruščov proto viděl v rozmístění raket na

---

⁸⁷ Probíhala mezi lety 1953–1959 (Brown 2011: 366–369).

⁸⁸ Fidel Castro se stal marxistou-leninistou až v roce 1961 (Brown 2011: 369).

⁸⁹ Chruščov věřil, že během Kennedyho administrativy dojde k napadení Kuby (Zubok 2007: 144).

⁹⁰ Chruščov silně zkritizoval rozmístění amerických raket středního dosahu na území Turecka. Také zkritizoval prohlášení prezidenta Kennedyho, že Spojené státy mohou být za určitých okolností první, kdo se uchýlí k použití jaderných zbraní (Garthoff 2011: 11).

Kubě vyrovnání rovnováhy sil. Zároveň by tímto činem narušil region americké sféry vlivu (Zubok 2007: 143–144).

Prvním zásadním krokem k rozhodnutí o rozmístění sovětských raket na Kubu byl rozhovor v dubnu 1962 na Krymu mezi Chruščovem a maršálem Malinovskym⁹¹. Maršál upozornil Chruščova na hrozbu amerických raket v Turecku, které mohou zaútočit na Sovětský svaz během deseti minut. Naproti tomu jejich vlastní rakety jsou schopné zasáhnout Spojené státy až za pětadvacet minut. Díky tomuto rozhovoru Chruščova napadlo přemístit vlastní rakety na kubánské území. Chruščov nápad tajného rozmístění raket středního rozsahu na Kubě prodiskutoval s *ad hoc* vytvořenou skupinou (složenou z představitelů vlády, stranického vedení, ministra zahraničí, vojenských maršálů a velitele Strategických raketových sil). *Ad hoc* vytvořená skupina měla proti jeho nápadu několik námitek. Hlavní námitkou bylo přesvědčení, že Castro odmítne rozmístění raket na svém území. Nakonec bylo rozhodnuto, že celá záležitost bude řešena s Castrem, a že je potřeba prozkoumat kubánské území, aby se našlo vhodné místo k umístění raket (Garthoff 2011: 12–13).

V květnu 1962 schválil ústřední výbor KSSS „Operaci Anadyr“, což byl tajný název celé akce. Na Kubu byla vyslána tajná sovětská delegace, která měla seznámit kubánské lídry s operací. Kubánská politická elita, v čele s Fidelem Castrem, na své poradě odsouhlasila tento plán, avšak rozmístění raket na svém území považovaly za pomoc Sovětskému svazu. Na konci června dorazili do Moskvy členové kubánských vojenských sil⁹², aby jednali se sovětskými lídry o sovětsko-kubánské smlouvě. V ní bylo napsáno, že celý vojenský sbor (včetně raket) posílí obranu ostrova, ale bude podřízen pouze sovětskému vedení. Smlouva⁹³

---

⁹¹ V této době byl ministrem obrany (Garthoff 2011: 12).

⁹² Delegace byla vedená Raúlem Castrem, kubánským ministrem ozbrojených sil (Nálevka 2010: 113).

⁹³ Název dohody zněl „Smlouva mezi vládou Kubánské republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o vojenské spolupráci při obraně národního území Kuby pro případ agrese“ (Nálevka 2010: 113).

byla kubánskou delegací schválena a později podepsána Che Guevarou, který byl zmocněncem Fidela Castra. Rozmístování sovětských vojenských jednotek a instalace raketových polygonů v rámci Operace Anadyr⁹⁴ probíhalo od srpna do října 1962 (Nálevka 2010: 110, 112–113).

Dne 16. října 1962 byl americký prezident J. F. Kennedy informován o budování raketových polygonů na území Kuby a o jeho zásobování raketami. Pádne důkazy mu poskytly snímky z letadla U-2 a satelitu Samos. Dne 22. října prezident Kennedy veřejně odsoudil sovětské rozestavění raket na Kubě, vyhlásil blokádu⁹⁵ ostrova a poslal Sovětskému svazu ultimátum, aby okamžitě stáhli své vojáky a odvezli zbraně. Do konfliktu se také vložil generální tajemník OSN U Thant a vybídl obě země k jednání a ukončení konfliktu. Chruščov nabídl americkému prezidentu kompromis, že stáhne své rakety v případě, když USA ukončí blokádu a zaručí se, že nikdy nenapadnou Kubu. Na tento návrh však Kennedy nereagoval. K eskalaci konfliktu přispělo i sestřelení amerického výzkumného letounu U-2 nad kubánským územím 27. října. Chruščov se začal obávat případných následků, a proto se rozhodl přijmout americké požadavky (odstranění všech sovětských útočných zbraní z Kuby), což bylo ihned potvrzeno moskevským rozhlasem 28. října 1962 (Veber 2014: 138–139; Zubok 2007: 146, 148).

Dne 29. října byla zahájena demontáž sovětských zbraní. Odstranění veškerého sovětského arzenálu bylo dokončeno v polovině listopadu. Mezitím se začaly komplikovat vztahy mezi Kubou a Sovětským svazem. Castrovi se nelíbilo, že nebyl zapojen do vyjednávání o podmínkách ukončení Karibské krize a že nebyly

---

⁹⁴ V rámci Operace Anadyr „byla na Kubu postupně tajně přemístěna celá raketová divize o šesti plucích, celkem se 60 raketami, z nich 24 mělo dolet 4500 km, dvě divize protivzdušné obrany (144 raket země-vzduch), k ochraně vzdušného prostoru 42 stíhaček typu MIG-21, 32 bombardovacích letounů Il-28, k dispozici byla také námořní skupina s 12 raketovými čluny a 4 křižníky pobřežní ochrany, dohromady to bylo více než 40 000 vojáků“ (Veber 2014: 136).

⁹⁵ Blokáda začala 24. října dopoledne. Ve stejnou dobu byl také zahájen mechanismus vojenských aktivit - vojenské jednotky byly přemísťovány po celém území USA, americké námořnictvo se mobilizovalo do Karibského moře, na základnu v Guantanámu dorazili elitní vojáci námořní divize a nad Atlantikem létaly letadla s jadernou výzbrojí (Nálevka 2010: 115).

akceptovány požadavky kubánské vlády⁹⁶. I přes snahu sovětského vedení ukončit vzájemnou roztržku se to nakonec nepovedlo. Kuba se přiklonila k Číně. Blokáda Kuby byla nakonec ukončena 20. listopadu 1962 (Nálevka 2010: 120) a Spojené státy americké později odvezly své rakety z Turecka. Sovětský svaz si uvědomoval, že jeho vojenská síla je nedostatečná, a tak v průběhu následujících let začalo rozsáhlé zbrojení. Kubánská raketová krize významně změnila povahu americko-sovětských vztahů. Oba státy si uvědomovaly, že nechybělo mnoho a mohlo dojít k jaderné válce a vzájemnému zničení. Proto se v roce 1963 rozhodly uzavřít smlouvu o omezení zkoušek jaderných zbraní⁹⁷. V tomto období byla také vybudována tzv. horká linka, která spojovala Kreml a Bílý dům (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 336–337).

Nyní se podívám na vnitropolitické procesy SSSR, které ovlivnily zahraniční politiku - Kubánskou raketovou krizi. V předešlé kapitole jsem jako čtyři hlavní procesy uvedla proměnu vládnutí, ideologickou transformaci režimu, vznik vlivových struktur a destalinizaci. Proměna vládnutí (a vznik kolektivního vedení) po smrti Stalina neměla vliv na vznik Kubánské raketové krize, protože v této době již neexistovalo kolektivní vedení v pravém slova smyslu. V tomto období se spíše jedná o epochu modifikovaného kolektivního vedení, tedy ve vedoucí pozici byl Chruščov, ale jeho moc byla omezená stranickým aparátem, se kterým se musel o všech rozhodnutích radit. Stranický aparát měl v této době silnou pozici, neboť jeho pravomoci byly v předešlých letech posíleny Chruščovovou reformou. Vliv na rozmístění raket na Kubě mělo kolektivní rozhodnutí Chruščova a stranického aparátu.

Na tomto příkladu zahraniční politiky se neprojevuje ideologická transformace režimu. Podle Skillinga můžeme v tomto období považovat

---

⁹⁶ Kubánská vláda prezentovala 5 požadavků - „zrušení hospodářské blokády ostrova, zastavení všech podvratných akcí, respektování kubánské vzdušného prostoru a kubánských vod a likvidace základny Guantanámo“ (Nálevka 2010: 120).

⁹⁷ Dohodu velice kritizovala Čína a Sovětskému svazu vyčítala, že ustupuje imperialistickým zemím (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 336).

Sovětský svaz za kvazi-pluralistický posttotalitarismus, který se vyznačuje neshodami mezi politickým vedením. Mezi sovětskými politickými lídry však nedocházelo k neshodám ani k roztržkám (pouze měli několik výtek), když se rozhodovali o rozmístění raket na území Kuby. Všichni souhlasili s touto „nebezpečnou“ politikou poté, co byly jejich námitky vyvráceny. Dalším procesem ovlivňujícím zahraniční politiku je destalinizace, avšak ani zde se nedomnívám, že by měla vliv na zahraniční politiku SSSR. V tomto období již destalinizace neměla žádnou sílu (vrcholná etapa destalinizace byla po XX. sjezdu KSSS). Navíc Chruščov se v této době řídil stalinistickým konceptem - „chci-li něčeho dosáhnout, musím protivníka především zastrašit, jinak se nepodá a neustoupí“ (Veber 2014: 140).

S tímto konceptem souvisí i další mechanismus, který ovlivnil Kubánskou raketovou krizi, a to zbrojení sovětské armády. Chruščov se již od prvních momentů po smrti Stalina snažil o reformu vojenských sil, což se mu podařilo až v roce 1955. Peněžní prostředky byly cíleně určeny na rozvoj letectva (bombardérů) a raketového průmyslu (rakety středního a dlouhého dosahu). Cílem Chruščova byla hlavně výroba jaderných zbraní, avšak díky rozmístění amerických raket v Turecku zjistil, že sovětské rakety (a další vojenský arzenál) jsou kvalitativně i kvantitativně horší než americké. Chruščov si uvědomil, že existuje jaderná nerovnováha mezi USA a SSSR. Proto nechal postavit rakety středního dosahu a ty potom umístil na Kubu, čímž doufal, že dojde k rovnováze sil. Rozmístění raket ve skutečnosti nevyvolalo rovnováhu sil, ale zapříčinilo Karibskou raketovou krizi, jež mohla způsobit jaderný konflikt.

4.6 Komparace zahraničních politik z hlediska vnitropolitických procesů

Nyní se podívám na výše uvedené zahraniční politiky prostřednictvím vnitropolitických procesů a porovnáám, které vnitropolitické procesy mají společné a které odlišné. Prvním vnitropolitickým procesem, který jsem analyzovala, byla proměna vládnutí a především vznik kolektivního vedení. Vznik kolektivního vedení v první řadě ovlivnil spřátelení s Jugoslávií a poté vojenskou intervenci do Maďarska. Vzhledem k tomu, že v této době v Sovětském svazu fungovalo kolektivní vedení, tak rozhodnutí o znovunavázání kontaktů s Jugoslávií záviselo na kolektivu lídrů, nikoliv na jediném člověku. Rovněž rozhodnutí o vyslání sovětských vojsk do Maďarska vzešlo z kolektivního rozhodnutí sovětského vedení. Naproti tomu na sovětsko-čínskou roztržku a na Karibskou raketovou krizi nemělo kolektivní vedení žádný vliv. V této době již neexistovalo kolektivní vedení v pravém slova smyslu. Fungovalo tzv. modifikované kolektivní vedení, které se projevuje vůdčím postavením jedné osoby (v tomto případě to byl Chruščov) a zároveň silnou pozicí stranického aparátu (KSSS).

Dalším vnitropolitickým procesem, který jsem analyzovala, byla ideologická transformace režimu z totalitního na kvazi-pluralistický posttotalitarismus. Tento proces měl vliv na jedinou zahraniční politiku Sovětského svazu, a to na sovětsko-čínskou roztržku. V případě sovětsko-čínské roztržky byla navíc změna režimu jednou z hlavních příčin, proč k rozkolu došlo. Čínskému vůdci Mao Ce-tungovi se nelíbila změna politického režimu, která v Sovětském svazu nastala po smrti Stalina. Politické změny (politická liberalizace, koncept mírového soužití, nová cesta k budování socialismu) považoval za nevhodné a podle něj výrazně ohrožovaly politický režim.

Třetím procesem byl vliv stranického aparátu na zahraniční politiky. Podle mého zjištění stranický aparát neměl vliv na spřátelení s Jugoslávií,

protože v době uskutečnění této politiky neměl dostatečné pravomoci. Na následném vyslání vojenských sil do Maďarska se již stranický aparát podílel i přesto, že jeho pravomoci ještě nebyly posíleny reformou. V politbyru ústředního výboru komunistické strany SSSR totiž došlo k finálnímu rozhodnutí o vyslání vojenských sil do Maďarska. Stranická byrokracie ovlivnila i poslední dva příklady výše uvedených zahraničních politik - sovětsko-čínskou roztržku a Kubánskou raketovou krizi. V případě sovětsko-čínské roztržky k rozkolu přispěl stranický aparát, protože se mu nelíbila kritika KSSS, kterou vyvolala Komunistická strana Číny. Stranické byrokracii se rovněž nelíbila linie, kam směřovala čínská ideologie ani snaha Mao Ce-tunga být hlavní mocenskou silou v komunistickém světě. V případě Kubánské raketové krize se stranický aparát spolupodílel na kolektivním rozhodnutí o rozmístění raket na Kubě.

Posledním analyzovaným procesem, který podle mě patří k hlavním vnitropolitickým procesům, jež měly vliv na zahraniční politiku Sovětského svazu, je destalinizace. Destalinizace přinesla pozitivní a negativní vlivy na zahraniční politiku SSSR a na vnitřní politiky socialistických států. Destalinizace byla jednou z hlavních příčin, proč došlo k Maďarské revoluci (a následné vojenské intervenci) a sovětsko-čínské roztržce. U obou těchto příkladů uvolňování režimu a kritika Stalina přinesly na domácí scénu problémy. Naproti tomu destalinizace měla pozitivní vliv na spřátelení s Jugoslávií. Kubánskou raketovou krizi již destalinizace nijak neovlivnila, protože v této době již byla destalinizace ukončena.

Posledním procesem, který zde chci zmínit, je zbrojení Sovětského svazu. Přestože nemělo vyzbrojování sovětské armády vliv na první tři zmíněné zahraniční politiky, tak bylo jednou z hlavních příčin Kubánské raketové krize. Nerovnováha sovětských a amerických vojenských a jaderných sil zapříčinila, že chtěl Chruščov tento nepoměr změnit. Proto nechal postavit rakety středního dosahu a ty potom umístil na Kubu, aby došlo k rovnováze sil. Rozmístění raket ve skutečnosti nevyvolalo

rovnováhu sil, ale zapříčinilo Karibskou raketovou krizi, jež mohla způsobit jaderný konflikt. V komparaci zahraničních politik z hlediska vnitropolitických procesů se ukázalo, že nejčastěji měla na zahraniční politiku Sovětského svazu vliv silná stranická byrokracie a destalinizace. Naproti tomu kolektivní vedení ovlivnilo jen ty zahraniční politiky, které se uskutečnily v době jejího fungování, a ideologická transformace režimu měla vliv pouze na minimum zahraničních politik.

4.7 Shrnutí

Po smrti Stalina se změnila zahraničně-politická orientace státu. Sovětský svaz se snažil vymanit z naprosté izolace, obnovoval kontakty a vztahy se socialistickými i kapitalistickými státy. V rámci sovětského bloku vznikla Varšavská smlouva, která měla být protivníkem Severoatlantické aliance. Po XX. sjezdu komunistické strany Sovětského svazu se hlavním zahraničně-politickým konceptem stalo mírové soužití s kapitalistickými zeměmi. Cílem tohoto konceptu bylo také rozšíření sovětského vlivu do nerozvinutého světa a navýšení sovětských vojenských sil. Kritika stalinistické éry na XX. sjezdu KSSS narušila stabilitu socialistických států. Etapa tání/destalinizace byla v zahraničních vztazích zanedlouho opětovně vystřídána dalším stadiem studené války.

5 ZÁVĚR

Hlavním cílem mé diplomové práce bylo analyzovat vnitropolitické procesy a jejich vliv na zahraniční politiku Sovětského svazu v letech 1953–1964. Abych tento cíl mohla naplnit, tak jsem musela nejprve odpovědět na výzkumné otázky stanovené v úvodu - jaké vnitropolitické procesy proběhly po smrti Stalina; co zapříčinilo změnu pojetí zahraniční politiky; jakým způsobem ovlivnily vnitropolitické procesy vybrané příklady zahraniční politiky Sovětského svazu; zdali jsou vybrané příklady zahraniční politiky navzájem propojené (měly na sebe navzájem nějaký vliv). K zodpovězení třetí výzkumné otázky mi pomohlo zjištění, které vnitropolitické procesy ovlivnily jednotlivé případy zahraniční politiky. Abych mohla odpovědět na poslední (čtvrtou) výzkumnou otázku, musela jsem nejprve zahraniční politiky porovnat prostřednictvím vnitropolitických procesů a tím jsem zjistila, které vnitropolitické procesy mají společné a které nikoliv. Následně bylo mým úkolem potvrdit nebo vyvrátit hypotézy, ve kterých tvrdím, že destalinizace změnila pojetí zahraniční politiky; že změna vnitropolitických procesů po smrti Stalina a nástup Chruščova k moci nejprve vedly ke zlepšení zahraničních vztahů a uvolnění režimu v komunistickém bloku, následně však došlo k opětovnému utužení režimu, což mělo za následek zhoršení postavení Sovětského svazu v mezinárodním prostředí. Nyní se podívám, k jakým výsledkům jsem prostřednictvím analýzy došla. Vzhledem k rozložení jednotlivých kapitol budu postupovat od zodpovězení dílčích výzkumných otázek až k potvrzení/vyvrácení hypotéz. Kvůli tomu, že jsou otázky navzájem propojené, tak je pravděpodobné, že se budou výsledky navzájem prolínat.

Po smrti Stalina nastaly v celém Sovětském svazu změny, které se projevíly vznikem vnitropolitických procesů. Většina vnitropolitických procesů byla nová, k některým se však Sovětský svaz navrátil po dlouhých letech. Tímto případem byla proměna vládnutí a vznik

takzvaného *kolektivního vedení*. S kolektivním vedením měl Sovětský svaz zkušenost již po smrti Lenina, úmrtím Stalina se k němu opět vrátil. V tomto období tedy došlo k přechodu od diktatury jednoho člověka k rozdělení moci mezi několik lidí. Tento stav však netrval dlouho. Nikita Chruščov byl příliš ambiciózní, aby se o moc dělil s dalšími sovětskými lídry, a tak se jich postupně zbavoval. Nakonec došlo k opětovnému vládnutí jednoho člověka - Chruščova. Chruščov však již neměl absolutní moc, jako tomu bylo u Stalina. Jeho moc byla omezená a kontrolována *stranickým aparátem*. Stranická byrokracie patřila mezi vlivové skupiny, které ovlivňovaly domácí i zahraniční politiku. Po smrti Stalina její moc nebyla příliš velká, avšak ke konci 50. let 20. století byly pomocí reformy její pravomoci posíleny. Stranická byrokracie se tak stala skutečným vůdčím aparátem v SSSR. Další vnitropolitickou změnou, která po roce 1953 nastala, byla *ideologická transformace* politického režimu. Z totalitního režimu se Sovětský svaz změnil na kvazi-pluralistický posttotalitní stát, který se vyznačoval skupinovým konfliktem uvnitř politické strany a mezi politickým vedením. Hlavní změnou však byl proces *destalinizace*, který umožnil vlny tání v celé společnosti. Destalinizace se v Sovětském svazu projevovala například propouštěním vězňů z Gulagu, rehabilitací politických vězňů, zákazem používání fyzického násilí při vyšetřování, svobodou v kultuře a otevřením prostoru pro kritiku politického režimu. Důležitým vnitropolitickým procesem, který měl později vliv na zahraniční politiku státu, bylo *vyzbrojení* sovětské armády.

Změnu pojetí zahraniční politiky Sovětského svazu zapříčinilo úmrtí Stalina a také skutečnost, že jeho smrt byla Západem vnímána jako možný zdroj zmatku a zároveň slabosti. Sovětský svaz chtěl celému světu dokázat, že slabý není, že ví přesně, jaké jsou jeho zahraničně-politické zájmy, a že se jeho identita oproti stalinistické době změnila. Navíc se Sovětský svaz chtěl dostat z totální izolace, která byla uskutečňována za Stalinovy vlády. Sovětský svaz se v roce 1953 začal

více otevírat světu tím, že navazoval a obnovoval vztahy se státy celého světa. Sovětští lídři se navíc začali účastnit summitů, na kterých byli i zástupci kapitalistického světa (což bylo poprvé od konce 2. světové války), a rovněž docházelo ke vzájemným návštěvám představitelů Sovětského svazu a kapitalistických zemí. Skutečná změna v pojetí zahraničních vztahů však nastala procesem destalinizace. Na XX. sjezdu komunistické strany SSSR byl vyhlášen nový zahraničně-politický koncept mírového soužití. Tato teoretická doktrína měla v první řadě pomoci najít způsob soužití s kapitalistickými státy, dále měla pomoci zmenšit mezinárodní napětí a rozšířit sovětský vliv ve světě (především v nerozvinutém světě).

K analyzování zahraniční politiky Sovětského svazu jsem si vybrala čtyři typově odlišné příklady zahraniční politiky - snahu o spřátelení s Titovou socialistickou Jugoslávií, lidovou revoluci v Maďarsku (a následnou vojenskou intervenci), sovětsko-čínskou roztržku a Kubánskou raketovou krizi. Nyní se podívám, které vnitropolitické procesy a jakým způsobem ovlivnily tyto příklady zahraničních politik. *Spřátelení s Jugoslávií* ovlivnila především proměna vládnutí (vznik kolektivního vedení), proces destalinizace a zanedbatelně také ideologická transformace režimu. Vzhledem k tomu, že v Sovětském svazu fungovalo v roce 1953 kolektivní vedení, tak rozhodnutí o znovunavázání kontaktů s Jugoslávií záviselo na kolektivu lídrů, nikoliv na jediném člověku. Mezi sovětským vedením však nepanovala shoda (v těchto neshodách se projevuje ideologická transformace režimu) ohledně spřátelení s Jugoslávií. Hlavním zastáncem spřátelení byl především Nikita Chruščov. Naproti tomu Vjačeslav Molotov považoval Jugoslávii za kapitalistický stát, a proto nesouhlasil s úzkým navázáním kontaktů. Destalinizace/první vlna tání byla základním impulsem k vytvoření myšlenky o opětovném navázání kontaktů. Kromě toho destalinizace umožnila sovětskou omluvu Jugoslávii za předchozí roztržku a za následnou izolaci ze strany socialistických států. *Maďarskou*

revoluci a následnou vojenskou intervenci taktéž ovlivnila proměna vládnutí (kolektivní vedení) a destalinizace. Proměna vládnutí měla vliv na vojenský zásah v Maďarsku, jelikož rozhodnutí o vyslání sovětských vojsk vzešlo z kolektivního rozhodnutí sovětského vedení (rozhodovali všichni členové politbyra ÚV KSSS). Rovněž stranický aparát se podílel na rozhodnutí o vojenské intervenci. Stranická byrokracie měla totiž vliv na odsouhlasení obou vojenských intervencí. Mimo tyto procesy to však byla destalinizace, která nejvíce ovlivnila revoluci v Maďarsku. XX. sjezd KSSS otevřel prostor pro kritiku a vyjádření potlačovaného rozhořčení. Destalinizace umožnila Maďarům požadovat změny, a tak vypukly demonstrace, na kterých se těchto změn dožadovali. Na *sovětsko-čínskou roztržku* měla vliv ideologická transformace režimu, destalinizace a stranický aparát. Změna režimu z totalitního na posttotalitní byla jednou z hlavních příčin, proč k roztržce došlo. Mao Ce-tung považoval sovětské vnitropolitické i zahraničně-politické změny za nevhodné a škodlivé. On sám upřednostňoval stalinistický model, ve kterém i po smrti Stalina nadále pokračoval. Rozdílné politické ideologie zapříčinily odlišný vývoj v obou zemích, vznik vzájemných konfliktů a nakonec i samotnou roztržku. Stranický aparát rovněž přispěl k roztržce, protože se mu nelíbila negativní propaganda, kterou využívala Komunistická strana Číny k očernění Komunistické strany SSSR. Stranické byrokracii se taktéž nelíbilo směřování čínské ideologie ani snaha Mao Ce-tunga být hlavní mocenskou silou v komunistickém světě. Destalinizace také patří mezi hlavní viníky roztržky, protože podkopala postavení Stalina, kterého Mao Ce-tung uctíval. Následkem destalinizace v Číně bylo otevření prostoru pro kritiku režimu a vůdce. Poslední uvedenou zahraniční politikou je *Kubánská raketová krize*. Na Karibskou krizi měl vliv stranický aparát, protože to bylo právě jeho rozhodnutí (spolu s Chruščovem), které zahájilo Operaci Anadyr, jejímž cílem bylo rozmístění sovětských vojenských jednotek a instalace raketových polygonů. Kubánskou raketovou krizi však především ovlivnilo samotné zbrojení sovětské

armády. Nerovnováha mezi SSSR a USA v případě vojenských a jaderných složek zapříčinila, že chtěl Chruščov disproporci zvrátit. Nechal postavit rakety středního dosahu a ty potom rozmístil na Kubě, čímž doufal, že dojde k rovnováze sil. Ve skutečnosti to nevyvolalo rovnováhu sil, ale zapříčinilo Karibskou raketovou krizi, která mohla způsobit jaderný konflikt.

Vybrané příklady zahraničních politik Sovětského svazu jsou navzájem propojené, a to prostřednictvím vnitropolitických procesů, které měly společné - jedná se o proměnu vládnutí, vlivové struktury a destalinizaci. Vznik kolektivního vedení ovlivnil jak spřátelení Sovětského svazu s Jugoslávií, tak vyslání vojenských sil do Maďarska. V obou těchto příkladech zahraniční politiky vzešly z kolektivního rozhodnutí sovětského vedení. Stranický aparát se podílel na vyslání vojenských sil do Maďarska (i když byly v té době jeho pravomoci omezené), na sovětsko-čínské roztržce a rovněž se spolupodílel na kolektivním rozhodnutí o rozmístění raket na Kubě. Destalinizace přinesla do zahraniční politiky Sovětského svazu pozitivní i negativní tendence. Pozitivem bylo spřátelení s Jugoslávií, negativním výsledkem destalinizace byla Maďarská revoluce a sovětsko-čínská roztržka. Když však zvážím, zda měly zahraniční politiky na sebe navzájem nějaký vliv, tak je výsledek téměř nulový. Pouze maďarská revoluce měla vliv na Čínu, a to jen že čínské vedení přehodnotilo destalinizaci a umožnilo menší kritiku režimu. Socialistické státy (Jugoslávie, Maďarsko, Čína) ale byly zapojeny do dvou výše zmíněných případů zahraničních politik Sovětského svazu - odsouhlasily spřátelení s Jugoslávií i následnou intervenci v Maďarsku.

V úvodu diplomové práce jsem si stanovila hypotézy, které zněly: destalinizace změnila pojetí zahraniční politiky; změna vnitropolitických procesů po smrti Stalina a nástup Chruščova k moci nejprve vedly ke zlepšení zahraničních vztahů a uvolnění režimu v komunistickém bloku, následně však došlo k opětovnému utužení režimu, což mělo za následek

zhoršení postavení Sovětského svazu v mezinárodním prostředí (došlo k utužení režimu v celém komunistickém bloku, byly využívány intervence a nátlaky na mezinárodním poli). Na základě analýzy vnitropolitických procesů a jejich vlivu na zahraniční politiku Sovětského svazu se domnívám, že obě hypotézy mohou potvrdit.

V diplomové práci jsem používala anglicky a česky psané knihy a články. Původně jsem měla v plánu využívat i ruské zdroje, avšak ty, které byly psané v době existence Sovětského svazu, jsem nemohla použít. Jejich zaujatost a neobjektivnost zapříčinila, že jsem se v nich příliš ztrácela a nakonec jsem jejich aplikování vzdala. K současným ruským zdrojům, které by se mi zdály vhodné, jsem se bohužel nedostala. Naopak jsem objevila mnoho anglicky psaných článků, které jsem si myslela, že v práci použiji. Jelikož však většina z nich byla psána v 60. letech nebo v době studené války, tak jsem je nakonec taky zamítla. Tyto články byly často ideologicky ovlivněné a zaměřovaly se pouze na kritiku, místo aby sdělovaly fakta. Rovněž jsem objevila několik politických dokumentů (sovětských i amerických) z tehdejší doby, ty jsem však nakonec v práci rovněž nevyužila.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

6.1 Literatura

Aron, Raymond (1993). *Demokracie a Totalitarismus* (Brno: Atlantis).

Balík, Stanislav; Kubát, Michal (2004). *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* (Praha: Dokořán).

Berger, Marshall J.; Ahimeir, Ora (2002). *Jerusalem: A City and Its Future* (Syracuse: Syracuse University Press).

Brown, Archie (2011). *Vzestup a pád komunismu* (Brno: Jota).

Campbell, David (1992). *Writing Security. United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Crozier, Brian (2004). *Vzestup a pád Sovětské říše* (Praha: BB/art).

Garthoff, Raymond L. (2011). *Reflections on the Cuban Missile Crisis: Revised to include New Revelations from Soviet & Cuban Sources* (Washington: The Brookings Institution).

Gilison, Jerome M. (1967). New Factors of Stability in Soviet Collective Leadership. *World Politics* 19 (4), s. 563–581.

Granville, Johanna (2001). Hungarian and Polish Reactions to the Events of 1956: New Archival Evidence. *Europe-Asia Studies* 53 (7), s. 1051–1076.

Grieder, Peter (2007). In Defence of Totalitarianism Theory as a Tool of Historical Scholarship. *Totalitarian Movements and Political Religions* 8 (3–4), s. 563–589.

Holloway, David (2006). Science, Technology and Modernity. In: Suny, Ronald G., *The Cambridge History of Russia: Volume III, The Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 549–578.

Hopf, Ted (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. *International Security* 23 (1), s. 171–200.

Hopf, Ted (2006). Moscow's Foreign Policy, 1945–2000: Identities, Institutions and Interests. In: Suny, Ronald G., *The Cambridge History of Russia: Volume III, The Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 662–705.

Hopf, Ted (2016). Making Identity Count: Constructivism, Identity and IR Theory. In: Hopf, Ted; Allan, Bentley B., *Making Identity Count: Building a National Identity Database* (Oxford: Oxford University Press), s. 3–19.

Jian, Chen (2001). *Mao's China and the Cold War* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press).

Kenez, Peter (2006). *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End* (Cambridge: Cambridge University Press).

Kotyk, Václav ed. (1962). *Dokumenty sovětské zahraniční politiky 1945–1961* (Praha: Nakladatelství politické literatury).

Kotyk, Václav (2009). *Vznik, vývoj a rozpad Sovětského bloku* (Praha: Oeconomica).

Kramer, Mark (1998). The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings. *Journal of Contemporary History* 33 (2), s. 163–214.

Lehman, Howard P.; McCoy, Jennifer L. (1992). The Dynamics of the Two-Level Bargaining Game: The 1988 Brazilian Debt Negotiations. *World Politics* 44 (4), s. 600–644.

Li, Danhui; Xia, Yafeng (2008). Competing for Leadership: Split or Détente in the Sino-Soviet Bloc, 1959-1961. *The International History Review* 30 (3), s. 545–574.

Linz, Juan José (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (London: Lynne Rienner Publishers).

Lüthi, Lorenz M. (2008). *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World* (Princeton: Princeton University Press).

Nálevka, Vladimír (2007). Sovětský svaz a maďarská revoluce 1956. In: Loužek, Marek ed., *Maďarské povstání 1956. Padesát let poté* (Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku).

Nálevka, Vladimír (2010). *Horské krize Studené války* (Praha: Vyšehrad).

Putnam, Robert (1988). Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization* 42 (3), s. 427–460.

Reiman, Michal; Luňák, Petr (2000). *Studená válka 1954–1964. Sovětské dokumenty v českých archivech* (Brno: Doplněk).

Roberts, Geoffrey (2005). *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945–1991* (London: Routledge).

Ruggie, John G. (1998). What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge. *International Organization* 52 (4), s. 855–885.

Říchová, Blanka (2006). *Přehled moderních politologických teorií* (Praha: Portál).

Service, Robert (2009). *Soudruzi. Světové dějiny komunismu* (Praha: Argo).

Schopp, Leonard J. (1993). Two-Level Games and Bargaining Outcomes: Why Gaiatsu Succeeds in Japan in Some Cases but not Others. *International Organization* 47 (3), 353–386.

Šesták, Miroslav a kol. (2001). *Dějiny Jihoslovanských zemí* (Praha: Lidové noviny).

Taubman, William (2006). The Khrushchev Period, 1953–1964. In: Suny, Ronald G., *The Cambridge History of Russia: Volume III, The Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 268–291.

Veber, Václav (2014). *Nikita na trůně. Chruščov v čele SSSR v letech 1953-1964* (Praha: Triton).

Vodička, Karel (2003). Antitotalitní podstata demokracie v České republice. In: Vodička, Karel; Cabada, Ladislav, *Politický systém České republiky* (Praha: Portál), 135–159).

Vykoukal, Jiří; Litera, Bohuslav; Tejchman, Miroslav (2000). *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* (Praha: Nakladatelství Libri).

Wendt, Alexander (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization* 46 (2), s. 391–425.

Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press).

Wodak, Ruth; de Cillia, Rudolf; Reisigl, Martin; Liebhart, Karin (2009). *The Discursive Construction of National Identity* (Edinburgh: Edinburgh University Press).

Zubok, Vladislav M. (2007). *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press).

6.2 Elektronické zdroje

Civín, Jan (2005). Československý-komunistický režim v letech 1985–1989. *Středoevropské politické studie* VI (2–3), 207–227 (dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244>, 10. 6. 2016).

Jackson, Robert; Sørensen, Georg (2006). *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Oxford: Oxford University Press) (dostupné na: https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/147644/mod_resource/content/0/jackson_sorensen_Intro_in_IR_chap06.pdf, 17. 6. 2016).

Mlynář, Zdeněk (1991). Pokusy o překonání vnitřní krize sovětského systému v letech 1953 – 1964. *Strana demokratického socialismu*. 8. 4. 2006 (dostupné na: <http://www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2006040802>, 28. 6. 2016).

Ústav pro studium totalitních režimů [nedatováno]. *Do Prahy přijíždí Vladimír Bukovskij* (dostupné na: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/memoary/vitr/bukovskij.pdf>, 28. 6. 2016), s. 1–2.

7 RESUMÉ

After Stalin's death, there was a power struggle between members of collective leadership. In the end, the winner was Nikita Khrushchev who became the first secretary of the Communist Party and also the prime minister. In this period, the Soviet Union tried to get out of an absolute insulation and started restoring contacts and relations with socialistic and capitalistic states. At the early 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union in February 1956 Khrushchev announced an opportunity to construct socialism by means of certain ways. He presented a new foreign policy concept of peaceful co-existence and gave a Secret Speech in which he denounced the personality cult and dictatorship of Stalin. Criticism of the Stalin era disrupted the stability in socialistic states. De-stalinization and thaw period was in the field of international relationships replaced shortly by another phase of Cold war. The result of thawing on the domestic political scene were numerous reforms, which lead to the formation of a strong opposition within the party that criticized Khrushchev. Finally, this opposition faced Khrushchev and at the meeting of Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union in October 1964 he was removed from power.

The subject of this diploma thesis is an analysis of intrapolitical processes and their influence on the foreign policy of the USSR in the years 1953-1964. The first third of the thesis concentrates on theoretical concept of influence of domestic policy on foreign policy of the state (so called two-level games), theories of totalitarian and authoritarian regimes and the view of identity in social constructionist theory. The second part pays attention to the history of domestic policy of the USSR and their intrapolitical processes - transformation of government (formation of collective leadership), formation of powerful structure (primarily powerful party's apparatus) and the process of de-stalinization. The third part

focuses on general view of international policy of the Soviet Union; foreign policy concepts (mostly peaceful co-existence) and interests of soviet foreign policy. In this part, the analysis focuses on four examples of foreign policy - Soviet Union establishing friendly relations with Yugoslavia, the revolution in Hungary, the Sino-Soviet split and the Cuban missile crisis. I analyze which intrapolitical processes have had influence on these foreign policies and which had not. I also compare these politics through the intrapolitical processes.